

ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA

GEDENKSCHRIFT
FÜR JOZEF PAULÍK
STUDIEN

ZBORNÍK NA PAMIATKU
JOZEFA PAULÍKA
ŠTÚDIE

ANNALES ZBORNÍK
MUSEI SLOVENSKÉHO
NATIONALIS NÁRODNÉHO
SLOVACI MÚZEA

ARCHEOLÓGIA SUPPLEMENTUM 9

GEDENKSCHRIFT ZBORNÍK NA PAMIATKU
FÜR JOZEF PAULÍK JOZEFA PAULÍKA
STUDIEN ŠTÚDIE

Bratislava 2015

Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum
Bratislava 2015

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA
ANNALES MUSEI NATIONALIS SLOVACI

ARCHEOLÓGIA
SUPPLEMENTUM 9
ŠTÚDIE

Vedecký redaktor a zostavovateľ
Juraj Bartík

Redakčná rada
PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda); PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.; Mgr. Radoslav Čambal;
PhDr. Beata Egyházy-Jurovská; PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD.; PhDr. Matej Ruttkay, CSc.; PhDr. Vladimír Turčan;

Posudzovatelia
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD; Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc; PhDr. Juraj Bartík, PhD; Prof. PhDr. Václav Furmánek,
DrSc; Prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc; Doc. RNDr. Milan Thurzo, CSc.; Mgr. Radoslav Čambal; PhDr. Gertrúda
Březinová, PhD; PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.; Doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc.

Grafická úprava: Matúš Lányi
Návrh obálky: Matúš Lányi
Tlač: Dolis, s.r.o.
Neprešlo jazykovou úpravou
Za obsah príspevkov a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori

Vydalo
Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015

Náklad
400 výtlačkov

© Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, Bratislava 2015
ISBN 978-80-8060-350-2

PhDr. JOZEF PAULÍK, CSc
30. 3. 1931 – 12. 4. 2013

OBSAH INHALT

- 6 **JURAJ BARTÍK – DAGMAR PÁVOVÁ**
BIBLIOGRAFIA PRÁC JOZEFA PAULÍKA
BIBLIOGRAPHIE VON JOZEF PAULÍK
- 13 **TITUS KOLNÍK**
NAMIESTO NEKROLÓGU NIEKOĽKO OSOBNÝCH SPOMIENOK
PHDR. JOZEF PAULÍK, CSC. (1931-2013)
A FEW PERSONAL MEMORIES IN LIEU OF AN ORBITUARY
PHDR. JOZEF PAULÍK, CSC. (1931 - 2013)
- 17 **BEATA EGYHÁZY-JUROVSKÁ**
PHDR. JOZEF PAULÍK CSC. A SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM
PHDR. JOZEF PAULÍK CSC. AND THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM
- 21 **JOZEF BÁTORA**
SILICITOVÉ DÝKY Z PLAVECKÉHO PODHRADIA A DOLNÉHO LOPAŠOVA
SILIZIUM-DOLCHE AUS PLAVECKÉ PODHRADIE UND DOLNÝ LOPAŠOV
- 29 **ZDENĚK FARKAŠ**
TRI MEDENÉ ČEPELE Z ENEOLITU JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA
DREI KUPFERKLINGEN AUS DEM ÄNEOLITHIKUM DER SÜDWESTLICHEN SLOWAKEI
- 35 **GABRIEL NEVIZÁNSKY – PÉTER PROHÁSZKA**
K POČIATKOM VÝSKUMU EPONYMNEJ LOKALITY MAĎAROVskej KULTÚRY
V ŠESŤDESIATYCH ROKOCH 19. STOROČIA
ZU DEN ANFÄNGEN DER FORSCHUNGSAKTIVITÄTEN AUF DER LOKALITÄT
DER MAĎAROVCE-KULTUR IN MAĎAROVCE
- 53 **PAVOL JELÍNEK**
SLADKOVODNÉ LASTÚRNIKY A ICH SYMBOLIKA V MAĎAROVskej KULTÚRE
SÜSSWASSERMUSCHELN, ARTEFAKTE AUS IHNEN UND IHRE SYMBOLIK
IN DER MAĎAROVCE-KULTUR
- 77 **MÁRIA NOVOTNÁ – PETR NOVÁK**
ZERSTÖRTE SIEDLUNG DER MITTELDANUBISCHEN URNENFELDER IN SUCHÁ NAD PARNOU
PORUŠENÉ SÍDLISKO STREDODUNAJSKÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ V SUCHEJ NAD PARNOU
- 91 **JURAJ BARTÍK – RÓBERT BAČA**
BRONZOVÉ MEČE ZO ZÁHORIA
DIE BRONZESCHWERTER AUS ZÁHORIE
- 109 **ETELA STUDENÍKOVÁ**
URNENFELDERZEITLICHES TOTENHAUS IN JANÍKY – DOLNÉ JANÍKY
DOM MŔTVEHO Z OBDOBIA POPOLNICOVÝCH POLÍ V JANÍKOCH – DOLNÝCH JANÍKOCH
- 123 **VLADIMÍR MITÁŠ – DANA MARKOVÁ**
POHANSKÝ HRAD V KOTMANOVEJ V KONTEXTE SÚVEKÝCH HRADÍSK KULTÚRNEHO
KOMPLEXU JUHOVÝCHODNÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ S ROVNAKÝM
A PODOBNÝM TOPONYMOM
PAGAN CASTLE AT KOTMANOVÁ IN THE CONTEXT OF CONTEMPORALY HILL-FORTS
OF THE CULTURAL COMPLEX OF THE SOUTHEASTERN URNFIELDS WITH SAME
AND SIMILAR TOPONYM
- 139 **ILON GÁBOR**
EIN SPÄTBRONZEZEITLICHER TRACHT-DEPOT AUS DER GEMARKUNG VON MÉNFŐCSANAK
(NORDWEST-TRANSDANUBIEN)
DEPOT SÚČASŤI KROJA Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ Z KATASTRA OBCE MÉNFŐCSANAK
(SEVEROZÁPADNÉ ZADUNAJSKO)
- 155 **LADISLAV VELIAČIK**
DVE POZORUHODNÉ TEPANÉ BRONZOVÉ NÁDOBY
ZWEI BEMERKENSWERTE GETRIEBENE BRONZEGEFÄSSE

- 167 **TIBERIUS BADER**
LANZENSPITZENDARSTELLUNGEN AUF FELSBILDERN IN DER HÖHLE VON NUCU, RUMÄNIEN
(PRÄHISTORISCHE LANZENSPITZEN IN DER IKONOGRAPHIE)
HROTY KOPIJÍ NA SKALNÝCH VYOBRAZENIACH V JASKYNI NUCU, RUMUNSKO
(PRAVEKÉ HROTY KOPIJÍ V IKONOGRAFII)
- 183 **ONDREJ OŽDÁNI**
BRONZOVÝ TERČ Z OBCE KRAVANY NAD DUNAJOM
A BRONZE DISC FROM THE VILLAGE KRAVANY NAD DUNAJOM
- 187 **TOMÁŠ ZACHAR**
BEMERKUNGEN ZUR REKONSTRUKTION EINES JUNGBRONZEZEITLICHES SCHILDES
AUS ZVOLEN – BALKÁN
POZNÁMKY K REKONŠTRUKCII ŠTÍTU Z MLADŠEJ DOBY BRONZOVEJ
ZO ZVOLENA-BALKÁNU
- 199 **ŠEFČÁKOVÁ ALENA**
PRAVEKÉ RITUÁLNE MASKY Z EUDSKÝCH LEBIEK:
NÁLEZ Z BRATISLAVY-DEVÍNA NA SLOVENSKU
URZEITLICHE RITUELLE MASKEN AUS MENSCHLICHEN SCHÄDELN:
FUND AUS BRATISLAVA-DEVÍN (SLOWAKEI)
- 211 **RADOSLAV ČAMBAL**
ŽELEZNÉ PREDMETY Z NESKOREJ DOBY BRONZOVEJ A STARŠEJ DOBY ŽELEZNEJ
Z ČVIRIGOVCA
EISERNE GEGENSTÄNDE AUS DER SPÄTEN BRONZEZEIT UND DER ÄLTEREN EISENZEIT
AUS ČVIRIGOVEC
- 221 **JÚLIUS VAVÁK**
LOŤKOVITÁ SPONA Z VÝŠINNÉHO SÍDLISKA VO SVÄTOM JURE
(K OTÁZKE VÝSKYTU SPŇN S PRIEČNOU LIŠTOU)
KAHNFIBEL AUS DER HÖHENSIEDLUNG IN SVÄTÝ JUR
- 229 **EVA ĎURKOVIČOVÁ**
TOPOGRAFICKÉ POZNATKY O MIKROREGIÓNOCH V OKOLÍ DNEŠNEJ BRATISLAVY A ŠOPRONE
V STARŠEJ DOBE ŽELEZNEJ
TOPOGRAPHISCHE ERKENNTNISSE AUS DEN MIKROREGIONEN IN DER UMGEBUNG
DES HEUTIGEN BRATISLAVA UND SOPRON IN DER ÄLTEREN EISENZEIT
- 255 **GERTRÚDA BŘEZINOVÁ – MICHAL CHEBEN – MATEJ RUTTKAY – MAREK VOJTEČEK**
DVE SÍDLISKÁ Z DOBY LATÉNSKEJ V HORNOM POŽITAVÍ
ZWEI SIEDLUNGEN AUS DER LA TÈNE ZEIT IN DER OBEREN FLUSSLANDSCHAFT VON ŽITAVA
- 275 **VLADIMÍR TURČAN**
ANTROPOMORFNÁ GERMÁNSKA PLASTIKA Z TRNAVY
ANTRHROPOMORPHE GERMANISCHE PLASTIK AUS TRNAVA
- 281 **IGOR BAZOVSKÝ**
RÍMSKA DOLABRA VYBAGROVANÁ Z DUNAJA
RÖMISCHE DOLABRAE AUS DER DONAU
- 285 **KATARÍNA HARMADYOVÁ**
VÝSKUM V KRYPTE KOSTOLA V BRATISLAVE-DEVÍNE
AUSGRABUNG IN DER KRYPTA VON KIRCHE DES HL. KREUZES IN BRATISLAVA-DEVÍN
- 294 SKRATKY PERIODÍK A EDÍCIÍ

BIBLIOGRAFIA PRÁC JOZEFA PAULÍKA BIBLIOGRAPHIE VON JOZEF PAULÍK

JURAJ BARTÍK – DAGMAR PÁVOVÁ

1952

1. E. Molnár: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Budapest 1949. Arch. Rozhledy 4, 1952, 78 (rec.).

1953

2. L. Barkóczi: Brigetio. Budapest 1951. Arch. Rozhledy 5, 1953, 105-106 (rec.).

1954

3. Výskum halštatskej a halštatsko-laténskej osady v Seredi. Arch. Rozhledy 6, 1954, 306-311, 416, 425.

1955

4. Osada z doby železnej. PaS 4, 1955, 423-424.

5. Kostoná industria z mladohalštatskej osady pri Seredi. Arch. Rozhledy 7, 1955, 447-449, 470, 559, 564.

6. Halštatská a halštatsko-laténska osada pri Seredi. Slov. Arch. 3, 1955, 135-194.

7. France Staré: Ilirské nájdbje železne dobe v Ljubljani. Eubřana 1954. Slov. Arch. 3, 1955, 324-325 (rec.).

1956

8. Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slov. Arch. 4, 1956, 177-212.

9. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v mladšej dobe halštatskej. Referáty. Liblice 1956, 47-50. Rotaprint.

1957

10. Halštatsko-laténske osídlenie Mačianskych vrškov pri Seredi. Arch. Rozhledy 9, 1957, 484, 795, 801-806.

11. Záchraný výskum na neolitickom sídlisku v Borovciach pri Piešťanoch. Slov. Arch. 5, 1957, 271-306. (spoluautor T. Kolník)

12. Skýtsko-halštatská chata v Dvoroch nad Žitavou. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 78-81.

1958

13. Výskum na pieskovisku v Hurbanove. Arch. Rozhledy 10, 1958, 481-487, 497-498.

14. Stredoveké chaty v Chotíne. Slov. Arch. 6, 1958, 223-235. (spoluautor E. Rejholec)

15. Nové hrobové nálezy z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku. Slov. Arch. 6, 1958, 361-379.

1959

16. Neolitické nálezy v Kopčanoch, okres Michalovce. Arch. Rozhledy 11, 1959, 785-787, 806, 810. (spoluautor J. Vízdal)

17. Nález polozemnice v Horných Lefantovciach. Arch. Rozhledy 11, 1959, s. 495-496, 509, 513-522.

18. Ružicové spony zo Slovenska. Slov. Arch. 7, 1959, 328-362.

19. Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej v Chotíne. Dějiny a současnost 4, 1959, 36-37.

20. Neznáme poklady Považia. PaS. 8, 1959, č. 23, 24-26. (spoluautor T. Kolník)

21. Halštatsko-laténske osídlenie „Hrádku“ v Michalovciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 177-180.

22. Mladohalštatská zemnica v Bučanoch. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 146-147.

23. K otázke vzniku a vývoja velatickej kultúry na juhozápadnom Slovensku. Referáty. Liblice 1959, II. časť, 47-56.

24. Nález mladohalštatskej mohyly v Malej nad Hronom, okres Štúrovo. Arch. Rozhledy 11, 1959, 796-800, 810-811, 817-818.

25. Nové nálezy z „Hradíšť“ pri Pobedime. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 153-156. (spoluautorka D. Bialeková)

26. Pokračovanie výskumu v Očkove. Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 180-183. (spoluautor T. Kolník)

27. Čachtice v praveku (Súpis archeologickej zbierky v Čachticiach). Štud. Zvesti AÚ SAV 3, 1959, 87-114. (spoluautor T. Kolník)

1960

28. Loďkovité spony z Abrahámu na Slovensku. Arch. Rozhledy 12, 1960, 330-336, 348.

29. K problematike mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 12, 1960, 408-427.

30. Stephan Foltini: Velemszentvid ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa. Slov. Arch. 8, 1960, 286-288 (rec.).

31. Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950-51. Slov. Arch. 8, 1960, 60-124. (spoluautor A. Točík)

1961

32. Velatická mohyla v Očkove (Príspevok k problematike pohrebného rítu stredodunajskej kultúrnej oblasti v mladšej dobe bronzovej). Referáty. Liblice 1961, 25.

33. Patriarchálne rodové zriadenie. In: Dejiny Slovenska I. Bratislava 1961, 40-50. (spoluautor A. Točík)

34. Hlinená cista z Abrahámu. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 241-243.

35. Ďalšie hrobové nálezy zo Serede. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 243-244.

36. Tisícročné šperky. PaS 10, 1961, č. 17, 26-27.

1962

37. Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. Slov. Arch. 10, 1962, 5-96.
38. Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. Sborník Československé Společnosti Arch. 2, 1962, 113-139.
39. Život a umenie doby železnej na Slovensku. Bratislava 1962. (spoluautori M. Novotná a B. Benadík)
40. Turci pri Nových Zámkoch. PaS 11, 1962, č. 19. (spoluautor T. Kolník)
41. Nepísaná história. PaS 11, 1962, č. 22, 7-11.
42. Za prejavmi monumentálnej architektúry na Slovensku. Krásy Slovenska 39, 1962, 310-311.
43. Kniežacie mohyly na Slovensku. Svet vedy 9, 1962, 607-611.
44. Čakanské pohrebisko v Marcelovej. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 99-108.
45. Hlinený mesiacovitý idol z Križovian nad Dudváhom. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 100-116.
46. Nový bronzový meč typu Riegeesee zo Slovenska. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 117-118.
47. Bronzový halštatský meč z Trakovíc. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 119-122.
48. Nový hromadný nález pazúrikových čepelí na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 9, 1962, 263-265.
49. Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 27-57.
50. Dva nové bronzové meče s jazykovitou rukoväťou na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, s. 58-64.
51. Chata zo staršej doby železnej v Križovianoch nad Dudváhom. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 65-76.
52. Starší nález bronzového noža z Banky. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 119-120.
53. Nález hrivien v Rastislaviciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 10, 1962, 121-124.
54. Velaticko-baierdorfská mohyla v Očkove pri Piešťanoch. Arch. Rozhledy 14, 1962, 327-328, 336-340, 369.
55. Müller-Karpe, H: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen I, II. Berlin 1959. Slov. Arch. 10, 1962, 477-480 (rec.).

1963

56. K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. Slov. Arch. 11, 1963, 269-338.
57. K problematike mladšej doby bronzovej na Slovensku. Referáty. Liblice 1963, I. časť, 88-94. (spoluautorka Z. Pivovarová)
58. Zlato v našom praveku. PaS 12, 1963, č. 17, 36-39.
59. Kromer, K.: Brezje. Halštatske mogile z Brezij pri Trebelnem. Ljubljana 1959. Slov. Arch. 11, 1963, 261-262 (rec.).

1964

60. Význam severných „popolnicových“ polí pre vnútrokarpatský vývoj. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 163-184.
61. Na návšteve v pravekom dome. PaS 13, 1964, č. 19, 35-39.

1965

62. Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 35-85.
63. Nález štítových puklíc z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 17-32.
64. Hromadný nález bronzov v Brvništi na severnom Slovensku. Arch. Rozhledy 17, 1965, 338-342.
65. „Čínsky múr“ na Slovensku. Krásy Slovenska 42, 1965, 88-89.
66. Kto zakopal poklad? PaS 14, 1965, č. 1, 30-32. (spoluautor Š. Blaho)
67. Nálunk is találtk szoliduszokat. Természet és társadalom 5, 1965, č. 2, 30-32. (spoluautor Š. Blaho)
68. Húni – Attila – Slovensko. Svet vedy 12, 1965, č. 2, 69-73.

1966

69. Pohľady do minulosti Považia. Mohyla z mladšej doby bronzovej a pohrebisko z doby rímskej v Očkove. Bratislava – Trenčín 1966. (spoluautor T. Kolník)
70. Stredná doba bronzová. Mladšia doba bronzová. Staršia doba železná. In.: Pravek východného Slovenska. Malá monografia východného Slovenska VIII/1, Košice 1966, 112-147.
71. Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. Slov. Arch. 14, 1966, 357-396.
72. La Slovaquie pendant le bronze récent et le premier âge du fer. Investigation archéologiques en Tschécoslovaquie. Prague 1966, 277-280.
73. Praveké zbrane na území Slovenska. Svet vedy 15, 1966, č. 6, 334-340.
74. Armas prehistoricas en Eslovaquia. Panorama de la ciencia. Bohemia, Habana, December 1966.

1967

75. Archeologická prírodná rezervácia v Očkove, okr. Trenčín. Múzeum (Bratislava) 12-4, 1967, 15-19.
76. Diskrétnosti. Rozlet 4, 1967, č. 1, 26.

1968

77. K problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. Zbor. SNM 62, Hist. 8, 1968, 3-43.
78. Príspevok k problematike výzbroje a výstroja bojovníkov v mladšej dobe bronzovej. Múzeum (Bratislava) 13-4, 1968, 252-255.
79. Na úsvite našich dejín. PaS 17, 1968, č. 1, 6-10.

1969

80. Maďarsko-slovenský archeologický slovník. Vysokoškolské učebné texty. Bratislava 1969 (rotaprint).
81. Mohyla z mladšej doby bronzovej v Lužanoch. Zbor. SNM 63, Hist. 9, 3-51.
82. Kultový život a jeho hmotné prejavy v mladšej dobe bronzovej na Slovensku. Múzeum (Bratislava) 14-3, 1969, 141-144.
83. Archeológia a hračky. PaS 18, 1969, č. 19, 44-48.

1970

84. Najstaršie hromadné nálezy železných predmetov na Slovensku. Zbor. SNM 64, Hist. 10, 1970, 25-83.
85. Predbežné výsledky výskumu keltského oppida v Plaveckom Podhradí. Arch. Rozhledy 22, 1970, 544-555.
86. Panzer der jüngeren Bronzezeit aus der Slowakei. 49. Ber. RKG 1968, Berlin 1970, 41-61.
87. Pohrebný rítus v mladšej dobe bronzovej vo svetle nových archeologických výskumov. Múzeum (Bratislava) 15-2, 1970, 95-97.

1971

88. Spindlersfeldské spony na Slovensku. Zbor. SNM 65, Hist. 11, 1971, 25-47. (spoluautor B. Chropovský)
89. Kultový nález na hradisku z mladšej doby bronzovej v Plaveckom Podhradí. Musaica 11, 1971, 31-40.
90. Čakanská kultúra na Slovensku. Zprávy Československé Společnosti Arch. 13, 1971, č. 5, 79-90.
91. Keltské oppidum Pohanská v Plaveckom Podhradí. Zbor. SNM 65, Hist. 11, 1971, 49-63.
92. Keltische oppidum Pohanská bei Plavecké Podhradie. Arch. Rozhledy 23, 1971, 325.

1972

93. Hromadný nález bronzových predmetov z Dolných Janík, okres Bratislava-vidiek. Zbor. SNM 66, Hist. 12, 1972, 5-34.
94. Velatická kultúra na Slovensku. Zprávy Československé Společnosti Arch. 14, 1972, č. 1-2, 1-28.
95. Výstava „Umenie starých Čibčov na Bratislavskom hrade.“ Múzeum (Bratislava) 17-4, 1972, 258-259.

1973

96. Hlinené prاسleny na keltskom opide Pohanská v Plaveckom Podhradí. Zbor. SNM 67, Hist. 13, 1973, 31-60.

1974

97. Jama z mladšej doby bronzovej v Ivanke pri Nitre. Zbor. SNM 68, Hist. 14, 1974, 33-44.
98. K významu mohýl z mladšej doby bronzovej v pravekom vývoji Slovenska. Slov. Arch. 22, 1974, 78-81.
99. Výskum Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v rokoch 1972-1973 v Palárikove. Múzeum (Bratislava) 19-1, 1974, 41-44.

1975

100. K začiatkom staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku. Zbor. SNM 69, Hist. 15, 1975, 19-53.
101. Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. Slov. Arch. 23, 1975, 283-332. (spoluautor L. Zachar)
102. K výskumu mohýl mladšej doby bronzovej na Slovensku. Múzeum (Bratislava) 20-4, 1975, 230-234.
103. Výskum mohýl z mladšej doby bronzovej v Dedínke. AVANS 1974/1975, 72-73.
104. Ein Grabhügel der Čaka-Kultur von Dedinka. Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. 1975, 57-59.
105. Mohyly na Slovensku. Smena na nedeľu 10, 1975, č. 44, 4; č. 45, 4.
106. Zločinnosť v našom praveku. Bezpečnosť. Ústredný časopis federálneho ministerstva vnútra. Ročník 29-18, 1975, 3, 6.

1976

107. Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Bratislava 1976.
108. Dve nové mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 28, 1976, 369-373.
109. Neolitické osídlenie v Palárikove. AVANS 1975/1976, 175-176.
110. Slovanské pohrebisko v Tvrdošovciach. AVANS 1975/1976, 176-177.

1977

111. Premlčané zločiny. Smena na nedeľu 12, 1977, č. 35, 4; č. 36, 4.
112. Výskum slovanského pohrebiska v Tvrdošovciach. Múzeum (Bratislava) 22-1, 1977, 60.

1978

113. Mladšia doba bronzová a staršia doba železná. In: Slovensko, Dejiny. Bratislava 1978, 78-102.
114. Veľkomoravské pohrebisko v Tvrdošovciach. Zbor. SNM 72, Hist. 18, 1978, 83-121. (spoluautorka L. Kraskovská)
115. Jungbronzezeitliche Hügelgräber in der Südwestslowakei. Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte 10, Wien, 1978, 44-46.
116. Výskumy mohýl z mladšej doby bronzovej vo Veľkých Ripňanoch. AVANS 1977/1978, 189-192.

1979

117. Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čápure. Slov. Arch. 28, 1979, 87-124. (spoluautor A. Točík)
118. Hlinené klenotnice. Elektron 1979, č. 9, 41-44.
119. Bez úsmevu zvečnená. Slovenka 31, 1979, č. 26, 14-15.

120. Kult slnka pod Tatrami. PaS 28, 1979, č. 11, 52-56.
121. Napkultusz a Tatra alatt. Természet és társadalom 19-6, 1979, 44-48.
122. Príspevok k rozboru keramiky na pohrebiskách z mladšej doby bronzovej. Zbor. SNM 73, Hist. 19, 1979, 13-20.
- 1980
123. Praveké umenie na Slovensku. Bratislava 1980.
124. Prähistorische Kunst in der Slowakei. Bratislava 1980.
125. Archeologický výskum vo Veľkých Ripňanoch. AVANS 1978/1980, 203-206.
126. Zisťovací výskum v Bratislave-Karlovej Vsi. AVANS 1979/1980, 159-160.
127. Zisťovací výskum v Hradišti pod Vrátnom. AVANS 1979/1980,
128. Slovenská Iliada. PaS 29-21, 1980, 52-57.
- 1981
129. Začiatky hlinenej plastiky na Slovensku. ARS 77, 10-20.
130. Zisťovací archeologický výskum v Dedinke. AVANS 1980/1981, 218-219.
131. A szlovák Iliász. In: Természet és társadalom, 21-1, 42-47.
- 1982
132. Hromadný nález sitnianskeho typu z Očovej, okr. Zvolen. Zbor. SNM 76, Hist. 22, 19-27.
133. Zisťovací výskum opevnenej osady čačianskej kultúry v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1981/1982, 217-218.
- 1983
134. Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava. (spoluautor E. Studeníková)
135. Mohyla čačianskej kultúry v Dedinke, okres Nové Zámky. Zbor. SNM 77, Hist. 23, 31-61.
136. Postavenie eponymnej mohyly v Čake vo svetle nových poznatkov o výskume mohýl. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 79-85.
137. Príspevok k vystihnútiu niektorých sídliskových zákonitostí v mladšej dobe bronzovej. Sborník Prací Fil. Fak. Brno E-28, 291-298.
138. Doplnovací výskum mohyly v Šuranoch. AVANS 1982/1983, 195.
139. Druhý rok výskumu opevnenej čačianskej osady v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1982/1983, 73.
140. Nález podkovy v Bratislave. AVANS 1982/1983, 196-197.
141. Osídlenie z mladšej doby bronzovej v Salke. AVANS 1982/1983, 197-198.
142. Praveké ostrovné osady v Bielovciach. AVANS 1982/1983, 198.
- 1984
143. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zbor. SNM 78, Hist. 24, 27-46.
144. Bronzový diadém z Dedinky, okres Nové Zámky. Zborník prác Ludmily Kraskovskej k životnému jubileu. Bratislava, 39-47.
145. Ďalší rok výskumu v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1983/1984, 173-174.
146. Významný mladopaleolitický nález v Salke. AVANS 1983/1984, 175.
- 1985
147. Posledný rok výskumu na opevnenej výšinej osade čačianskej kultúry v Ipeľskom Sokolci. AVANS 1984/1985, 184-188.
148. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (III). Zbor. SNM 79, Hist. 25, 37-50.
- 1986
149. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (IV). Zbor. SNM 80. Hist. 26, 69-106.
150. Sonda do praveku (Praveká dedina pod Vysokými Tatrami). Ozveny histórie – Vlastivedná príloha Podtatranských novín, 12-2.
151. Novotný B. a kol.: Encyklopédia archeológie, Bratislava 1986, 20 hesiel.
- 1987
152. Výskum velatického hradiska v Marianke. AVANS 1986/1987, 84.
153. Praveké hradisko v Malých Karpatoch. Krásy Slovenska.
154. Z muzeálnych zbierok. Nástenný kalendár na rok 1987.
155. Kult vody. PaS 36, 33-36.
156. A vész oskori kultusza. Természet és társadalom 27, 59-63.
- 1988
157. Druhý rok výskumu v Marianke. AVANS 1987/1988, 107.
158. K bojovníckemu výstroju v mladšej dobe bronzovej. Zbor. SNM 82, Hist. 28, 11-25.
- 1989
159. Neskoroeolitická mohyla v Šuranoch, okr. Nové Zámky, Arch. Rozhľedy, 41, 368-378. (spoluautorka M. Novotná)
160. Očkov – archeologická prírodná rezervácia. Osvetová práca, 8, 37-38.
161. Plavecké Podhradie - vrch Pohanská. Osvetová práca, 12, 35-36.
162. Zlato z praveku Slovenska. PaS 12, 56-58.
163. Dórovia na Slovensku? Nedeľná Pravda, 15. 9. 1989.

1990

- 164. Výskum protitureckej opevnenej polohy v Palárikove. Zbor. SNM. 84, Hist. 30, 85-105.
- 165. Mladopaleolitické sídlisko v Salke. Arch.Rozhledy 42, 13-21. (spoluautor J. Hromada)
- 166. Mohyly z mladšej doby bronzovej na Slovensku. Sprievodca po výstave. Bratislava.
- 167. Ďalší rok výskumu v Marianke. AVANS 1988/1990, 134-135.
- 168. Dedinka - nálezisko svetového významu. In: Osvetová práca 14, 36-37.
- 169. Mohyla v Čake a čakanská kultúra. In: Osvetová práca 14.
- 170. Ženský odev v mladšej dobe bronzovej vo svetle archeologických výskumov. Múzeum (Bratislava), 35-4, 19-23.
- 171. Pyramídy na Slovensku. Kam v Bratislave 8, 28-29.

1991

- 172. Doc.Dr. Mária Novotná, DrSc. jubiluje. Múzeum (Bratislava) 36-3, 73.
- 173. Životné jubileum PhDr. Magdy Pichlerovej, CSc. Múzeum (Bratislava) 36-4, 73-74.
- 174. Výskumu v Mariánke. AVANS 1988/1991, 78-79.

1992

- 175. Osada čakanskej kultúry v Dedinke. Siedlung der Čaka-Kultur in Dedinka, Bezirk Nové Zámky. Zbor. SNM 86, Arch. 2, 45-66.
- 176. Počiatky starovekých Olympijských hier. The Beginnings of the Ancient Olympic Games. Pamiatky a múzeá 1992-4, 4-5.
- 177. Pokračovanie výskumu v Marianke. AVANS 1989, 86.

1993

- 178. Nález pozlátenej hlinenej nádoby v očkovskej mohyle. Fund eines vergoldeten Tongefäßes aus einem Hügelgrab in Očkov. Zbor. SNM 87, Arch. 3, 21-28.
- 179. Polozemnica na Mačianskych vrškoch pri Seredi. Junghallstattzeitliche Hütte von Mačianske vršky bei Sereď. Zbor. SNM 87, Arch. 3, 29-31.
- 180. Ženský hrob v Dedinke. Woman's Grave at Dedinka. Pamiatky a múzeá 1993-3, 4-5.
- 181. Bronzom kované dejiny. Bratislava.
- 182. Výstavy stredovekých kachlíc. Múzeum (Bratislava) 38-4, 40-41.
- 183. Výstava Ej, kade ja chodieval... Múzeum (Bratislava) 33-3, 42.
- 184. Výsledky doplnkového výskumu na mohyle v Očkove. AVANS 1992/1993, 105-106.

1994

- 185. Velatická mohyla v Očkove. Das Velatice Hügelgrab in Očkov. Zbor. SNM 88, Arch. 4, 17-24.
- 186. Výstava Poklady Pohanskej. Múzeum (Bratislava) 39-3, 34.
- 187. Turci na Slovensku. Múzeum (Bratislava) 39-4, 29-30.

1996

- 188. Železný nôž z Marianky. Das eiserne Messer aus Marianka. Zbor. SNM 90, Arch. 6, 43-56.
- 189. Venované PhDr. Levovi Zacharovi. Zbor. SNM 90, Arch 6, 5. (spoluautorka B. Egyházy-Jurovská)

1999

- 190. Nález hlinenej vtáčeľ loďky v Dvorníkoch-Posádke. I. Der Fund einer tönernen Vogelbarke in Dvorníky-Posádka I. Zbor. SNM 93, Arch. 9, 29-54.

2000

- 191. Počiatky osídlenia devínskeho hradiska v mladšej dobe bronzovej. Slov. Arch. 48, 2000, 37-86. (spoluautorka V. Plachá)
- 192. Nález hlinenej vtáčeľ loďky v Dvorníkoch-Posádke II. Der Fund einer tönernen Vogelbarke in Dvorníky-Posádka II. Zbor. SNM 94, Arch. 10, 29-60.
- 193. Devínske hradisko – kultové centrum v praveku. Die Burgstätte Devín – ein prähistorisches Kultzentrum. Bratislava. Spisy MM XII, 21-36. (spoluautorka V. Plachá)
- 194. Doklady pravekého bojovníctva na Devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 46-1, 4-7.
- 195. Nález polotovaru kultovej masky z ľudskej lebky z Devína. Múzeum (Bratislava), 46-2, 1-4. (spoluautorka V. Plachá)
- 196. Praveký odev vo svetle nálezov na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 46-3, 1-6. (spoluautorka V. Plachá)
- 197. Nález hlinenej hlavičky koňa. Nový unikátny nález na devínskom hradisku. (Bratislava) 46-4, 1-4. (spoluautorka V. Plachá)

2001

- 198. Nález hlinenej vtáčeľ loďky v Dvorníkoch-Posádke. III. Der Fund einer tönernen Vogelbarke in Dvorníky-Posádka III. Zbor. SNM 95, Arch. 11, 9-72.
- 199. Výnimočný archeologický nález na devínskom hradisku – bronzový diadém. Múzeum (Bratislava) 47-1, 1-3. (spoluautorka V. Plachá)
- 200. Kostoná industria v praveku na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 47-2, 1-3. (spoluautorka V. Plachá)
- 201. 10 rokov Zborníka SNM Archeológia. In: Múzeum (Bratislava) 47-4, 41.
- 202. Bronziarstvo v praveku na devínskom hrade. Bratislava. Spisy MM XIII, 45-56. (spoluautorka V. Plachá)
- 203. Výstava Pamätník plynúceho času. Múzeum (Bratislava) 47-2, 38.

2002

204. Príspevok ku kultu doby bronzovej I. Ein Beitrag zum Kultwesen der Bronzezeit I. Zbor. SNM 96, Arch. 12, 7-16.
205. Akropola devínskeho hradiska po zániku starobronzovej civilizácie. Múzeum (Bratislava) 48-3, 1-2. (spoluautorka V. Plachá)
206. Velatické opevnenie devínskeho hradiska. Múzeum (Bratislava) 48-4, 1-2. (spoluautorka V. Plachá)
207. Der Bronzehortfund aus Bratislava-Rusovce. Anodos 2/2002, 277-294. (spoluautori J. Schmidtová; P. Baxa)
208. Zásobnicová jama z mladšej bronzovej doby na devínskom hradisku. Bratislava. Spisy MM XIV, 7-14. (spoluautorka V. Plachá)
209. Slncový kôň z Devína. Historická revue 13-4, 2002 26-27. (spoluautorka V. Plachá)

2003

210. Príspevok ku kultu doby bronzovej II. Ein Beitrag zum Kultwesen der Bronzezeit II. Zbor. SNM 97, Arch. 13, 35-92.
211. K bojovníckemu výstroju z doby bronzovej v Karpatskej kotline. Musica XXIV, 15-37.
212. Kultový objekt z mladšej doby bronzovej na devínskom hradisku. Bratislava. Spisy MM XV, 9-18. (spoluautorka V. Plachá)
213. Opevnenie devínskeho hradiska v neskoršej bronzovej dobe. Múzeum (Bratislava) 49-1, 1-4. (spoluautorka V. Plachá)
214. Nový unikátny nález na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 49-2, 1-4. (spoluautorka K. Harmadyová)
215. Další nález kultového rázu z Devína. Múzeum (Bratislava) 49-3, 1-3. (spoluautorka K. Harmadyová)
216. Kultová šálka z devínskeho hradiska. Múzeum (Bratislava) 49-4, 1-3. (spoluautorka K. Harmadyová)

2004

217. Archeologický výskum na Pohanskej v Plaveckom Podhradí v roku 1990. Pamiatke Leva Zachara. Archäologische Forschung auf Pohanská in Plavecké Podhradie im Jahre 1990. Dem Andenken von Lev Zachar. Zbor. SNM 98, Arch. 14, 43-66. (spoluautorka K. Tomčíková)
218. Prilba alebo kultový závesok? Zvláštny nález z devínskeho hradiska. Múzeum (Bratislava) 50-1, 1-3. (spoluautorka K. Harmadyová)
219. Starobronzová kultová obeta na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 50-2, 1-2. (spoluautorka K. Harmadyová)
220. Devín v praveku. Malá vlastivedná knižnica. Komárno. (spoluautorka V. Plachá)

2005

221. Další hromadný nález železných predmetov v Plaveckom Podhradí. Slov. Arch. 53, 2005, 85-122.

2006

222. Archeologický výskum na Pohanskej v Plaveckom Podhradí roku 1990 – 2. časť. Archäologische Forschung auf Pohanská in Plavecké Podhradie im Jahre 1990 – 2. Teil. Zbor. SNM 100, Arch. 16, 2006, 73-106. (spoluautorka K. Tomčíková)

SLADKOVODNÉ LASTÚRNIKY A ICH SYMBOLIKA V MAĎAROVSEJ KULTÚRE

PAVOL JELÍNEK

Keywords: *early Bronze Age, burial places, settlements, freshwater seashells, fossils, symbol of the seashell*

Abstract: *In the early levels of the Bronze Age, malakofauna and its fossils appear in burial grounds. The use of clams is varied: a jewel, a symbolic grave accessory, a ritual foodstuff. Their occurrence in disturbed graves is also of interest. In the findings of Maďarovce culture, drilled freshwater clams have been found, as well as artefacts made from them. This type of finding is absent from burial grounds from the same period. In the article, we focus on the wider context of this phenomenon and its interpretation.*

Úvod

Človek archeologických prameňov upúta na prvý pohľad svojou chudobou, bezfarebnosťou a triezvou účelnosťou. Je to obraz výrobcu trvanlivých pozostatkov, a to predovšetkým z anorganických hmôt. Ľudia archeologických prameňov sa vyskytujú často vo veľkých a nediferencovaných celkoch na rozľahlých priestoroch (ktoré bývajú v oblastiach najmenšieho archeologického výskumu). Ľudia archeologických prameňov nemôžu byť než prísne racionálni a nie náhodou spôsobom vlastným i nám. Pojmy ako tabu, sezónnosť, iracionalita, lokálna diverzifikácia a pod. nachádzajú miesto v obraze človeka archeologických prameňov dosiaľ len okrajovo a výnimočne (Venc 1985, 528). Možno je to tým, že sme donedávna pravekých ľudí spoznávali len cez artefakty, ktoré po sebe zanechali. Archeológovia sa často sústreďovali na ne viac, ako na ľudí, ktorí ich vyrobili. Marxistická veda, resp. jej spolitizovanie, nás tak ochudobnila o „uhly pohľadu“, ktoré by rozmnožili možnosti interpretácie a posunuli naše poznanie minulých časov od artefaktov bližšie k človeku. K popredným hľadačom duchovného života patril práve Jozef Paulík, ktorý sa často z malých a nenápadných fragmentov snažil rozširovať jeho bohatosť už v časoch, keď to nebývalo bežné. Práve aj artefakty zo sladkovodnej malakofauny staršej doby bronzovej patria k menej známym prvkom hmotnej kultúry. Tento článok chceme venovať pamiatke Jozefa Paulíka ako poctu i rozlúčku.

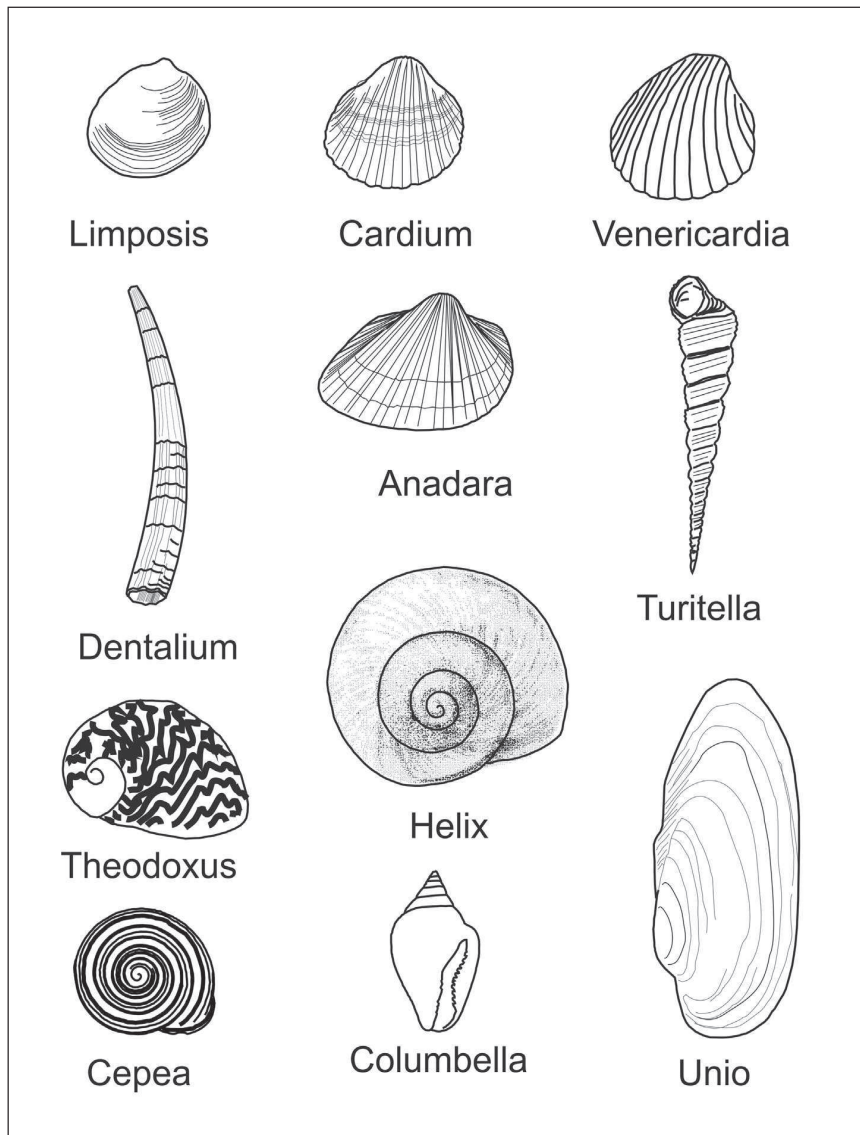
Korýtká lastúrníkov stoja v historickej a etnografickej spisbe na okraji záujmu, pretože nemali hospodársky výraznejšie využitie, ako napr. sladkovodné perlorodky (Andreska 1987, 132-136). Taktiež je pomerne malá pozornosť venovaná mušliam a artefaktom z nich. Nájdeme ich v katalógoch jednotlivých lokalít, súhrnná práca o nich však dosiaľ chýba. Jednou z príčin je aj to, že ich najvyšší výskyt evidujeme práve v dobe bronzovej. Rozmach výskumov sídlisk a pohrebísk tohto obdobia ustal začiatkom sedemdesiatych rokov. Malakofauna v katalógoch preto často neprešla odbornou analýzou a môže sa stať, že niekedy prišlo k jej chybnému určeniu (Mítáš 2000, 95). Bádanie o výlučne sladkovodnej malakofaune v archeologických nálezoch na Slovensku bolo tiež doteraz na okraji vedeckého záujmu. Už J. Eisner (Eisner 1931, 6) síce uvažoval o nálezoch lastúr korýtok na sídliskách staršej doby bronzovej ako o zdroji potravy a neskorší autori túto interpretáciu dopĺňali možnosťou ich využitia ako krmiva pre domáce zvieratá (napr. Ložek 1952, 39; Dąbrowski 2004, 72) alebo ako doplnkovú potravinu (Stuchlíková 1993, 272), k dôkladnejšiemu spracovaniu však nedošlo. Prvé súhrnné, aj keď rozsahovo skromné štúdie, sa objavili až začiatkom nového tisícročia (Cheben/Illášová/Miklíková 2001; Illášová/Miklíková 2004). Práve vtedy aj Jozef Paulík (Paulík/Harmadyová 2004) v krátkom, ale o to dôležitejšom článku, načrtnol ako prvý archeoreligionistický pohľad na problematiku sladkovodnej malakofauny v našom praveku.

Mušle na pohrebiskách staršej doby bronzovej

Pri hľadaní významu sladkovodných mušlí a artefaktov z nich sa musíme vrátiť až na počiatok doby bronzovej. Ustálenosť a kontinuita pohrebného ritu dáva tušiť, že najmä eschatologické duchovné predstavy sa po celú staršiu dobu bronzovú v priestore juhozápadného Slovenska, napriek zmenám v materiálnej kultúre a sídelnej stratégii, až do jej záveru menili len veľmi málo. Môžeme takto lepšie postrehnúť, nielen akú úlohu mušle v duchovnom živote nositeľov maďarovskej kultúry zaujímali, ale aj ako sa ich duchovný význam mohol vyvíjať. Z týchto dôvodov sme do analýzy zahrnuli aj iné, ako sladkovodné mušle, pretože môžu poskytnúť zreteľnejší obraz sledovanej problematiky.

Z pohrebísk staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku sme analyzovali všetky publikované hroby s prídavkami mušlí (tab. 1-3). Boli použité len hroby, ktorých nálezové okolnosti sú v dostatočnej miere publikované, čo môže v konečnom dôsledku negatívne ovplyvniť naše závery, dúfame však, že hlavné trendy sa nám podarí vystihnúť. Do analýzy neboli zaradené hroby zo Šenkvic (Eisner 1933), Abrahámu (Točík 1979), Čierneho Brodu (Veličák 1969), Rumanovej (Veličák 1985), Mýtnej Novej Vsi (Bátora/Schultz 2004) a Paty (Cheben 1999; Cheben 2012), na ktorých sa síce mušle a mušľový šperk vyskytujú, údaje o nich sú však publikované len zmienkovite.

Pre lepšiu prehľadnosť sme rozdelili jednotlivé hroby podľa kultúrnych okruhov tak, aby bol pozorovateľný chronologický vývoj používania mušľového šperku a mušlí ako hrobových príloh. Prvú skupinu tak tvoria hroby skupiny Chlopice-Veselé a nitrianskej kultúry. Do druhej skupiny sme zaradili hroby únětickkej a wieselburskej kultúry a tretiu tvoria hroby maďarovskej kultúry. Nemáme informácie o mušľových hrobových prílohách v severopanónskej a hatvanskej kultúre, ale keďže ide kultúry so žiarovým pohrebným ritom, nemuseli sa zachovať.

Obr. 1. Druhy malakofauny z pohrebísk staršej doby bronzovej.
 Abb. 1. Arten der Malakofauna aus Gräberfeldern der älteren Bronzezeit.

Mušle a artefakty z nich boli sledované v deväťdesiatich deviatich hrobových celkoch. V prvej skupine bolo analyzovaných štyridsať päť hrobov z jedenástich lokalít, v druhej päťdesiatjeden zo štrnástich lokalít, z toho jedna s piatimi hrobmi náleží wieselburskej kultúre. V tretej skupine evidujeme len tri hroby, každý z inej lokality (graf 1).

Z pohrebísk staršej doby bronzovej evidujeme na juhozápadnom Slovensku druhy Dentalium, Cardium, Venericardia, Limposis, Anadara a Turitella, sladkovodné druhy Unio a Theodoxus a suchozemské slimáky (Helix, Cepea), ktoré tvorili súčasť artefaktov alebo potravy (obr. 1). V prvej skupine sledujeme širšiu variabilitu druhov mušlí (graf 3), aj keď vedúcimi v oboch prvých skupinách sú schránky druhu Dentalium. V prvej skupine ich predstihujú len sladkovodné lastúrniky, toto prvenstvo je však spôsobené len vysokým počtom perleťových korálikov zo štyroch hrobov nitrianskej kultúry. Počtom kusov na treťom mieste prevláda v prvej skupine druh Cardium a tvarovo podobné lastúrniky Venericardia, Limposis a Anadara, pre malú tvarovú rozpoznateľnosť podľa kresbovej a fotografickej dokumentácie sme ich zaradili pod jeden druh. Druh Cardium a jemu príbuzné druhy sa v prvej skupine (20 ks) vyskytujú v desiatich a v druhej skupine (vyše 16 ks) v ôsmich hroboch. Ani jeden z týchto vedúcich druhov v prvých dvoch skupinách sa už maďarovskom prostredí na pohrebiskách nevyskytuje. Výraznejšie sa v prvej skupine vyskytli už len ulitníky druhu Turitella, dvanásť kusov v štyroch hroboch, ktoré však už v únětickom stupni absentujú. Naopak, pre prvú skupinu sú zriedkavé slimáky, ktoré sa v druhej skupine vyskytujú oveľa častejšie. Žiaľ, práve pri týchto druhoch nám chýbajú

malakologické analýzy, takže nemôžeme odlišiť, či ide o suchozemské, alebo sladkovodné mäkkýše. Pri dvoch kusoch zubovca dunajského (*Theodoxus danubialis*) s prevrtnými otvormi, ktoré pochádzajú z hrobu 546 z Jelšovíc (*Bátora 2000*, 264) tak vieme, že ide o šperky zo sladkovodných ulitníkov, ale pri nálezoch označených len ako slimák, resp. riečny ulitník (Branč hr. 172, Komjatice, Nitra hr. 23, Výčapy – Opatovce hr. 255), sme vychádzali len z kresbovej dokumentácie. Pri suchozemských druhoch bez vyvrtného otvoru sa rozširuje paleta interpretačných možností od mäsovej prílohy až po neúmyselnú súčasť zásypu alebo naopak viac či menej recentnú bioturbáciu. Stále to však nemení fakt, že sa slimáky uvádzajú takmer výlučne len z hrobových celkov únětickej kultúry.

Celkové aj percentuálne počty poukazujú na to, že používanie mušľového šperku je počas nitrianskeho a únětického stupňa na pohrebiskách juhozápadného Slovenska vyrovnané, dokonca sa zdá, že v mladšom období má stúpajúcu tendenciu, aj keď druhová variabilita klesá. Nemôžeme tak potvrdiť názor o znižujúcom sa počte mušiel na pohrebiskách staršej doby bronzovej (*Peška/Tajer/Pankovská 2011*, 56), skôr je pravdepodobné ich náhle vymiznutie s nástupom úněticko-maďarovského stupňa. Predpokladáme, že overenie tohto názoru prinesie až ďalší výskum a zverejnenie výsledkov výskumov starobronzových pohrebísk.

Je zaujímavé, že z pohrebísk staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku, s jednou neistou výnimkou (hrob 172 v Branči; *Vladár 1973*, 154), neevidujeme ani prítomnosť druhu *Columbella rustica*. Tieto mušle sú naopak pomerne bežným nálezom na pohrebisku otomanskej kultúry v Nižnej Myšli na Východnom Slovensku (*Olexa/Nováček 2013*; tu sú však omylom určené ako *Cardium*). Či spôsobili tento jav prírodné (dostupnosť miest výskytu), ekonomické (diaľkový obchod) alebo kultúrne (preferencia rôznych druhov mušľového šperku) príčiny, za tohto stavu bádania musíme ponechať otvorené.

Podľa antropologického určenia prevažujú mušle v hroboch žien a detí nad hrobmi mužskými v oboch prvých skupinách (graf 2), aj napriek výraznému podielu neurčených jedincov.

Podobný výsledok dosiahneme (graf 4) aj pri jedincoch podľa polohy. Zreteľne dominujú jedinci uložení na ľavom boku, typickej polohe pre ženské pohlavie. Tu upozorňujeme aj na výskyt niekoľkých prípadov, keď sa vyskytli jedinci v opačnej polohe, aká je pravidlom pre jednotlivé pohlavia v hroboch staršej doby bronzovej. Ukázkovým príkladom je hrob 554 z Ludanic-Mýtnej Novej Vsi, kde boli preskúmané pozostatky ženy uložené na pravom boku (*Bátora/Schultz 2012*) a hrob 1 z Trnavy, kde bola mužská kostra na ľavom boku (*Novák 1974*). Zaujímavé, že v oboch prípadoch boli konštatované (*Bátora/Schultz 2012*; *Chochol 1974*) i antropologické znaky typické pre opačné pohlavie. Tendencie prekračovania pravidiel sexuálnej diferenciacie sledujeme na starobronzových pohrebiskách juhozápadného Slovenska v nitrianskej, únětickej aj maďarovskej kultúre (*Ďudáková 2009*, 64nn). Fenomén problematiky transgenderizmu bude žiaduce spracovať v jeho súvislostiach širšie ako poskytuje téma a rozsah nášho textu.

Využitie mušlí a perleťových korálikov bolo široké. V oboch sledovaných skupinách nachádzame isté rozdiely, ktoré by mohli poukazovať na odlišnosti v kroji nositeľov nitrianskej, únětickej a wieselburskej kultúry. Sme si vedomí malého počtu jedincov v analyzovaných súboroch, čo môže spôsobiť skreslenie minulej reality. Nápravu prinesie až budúce bádanie.

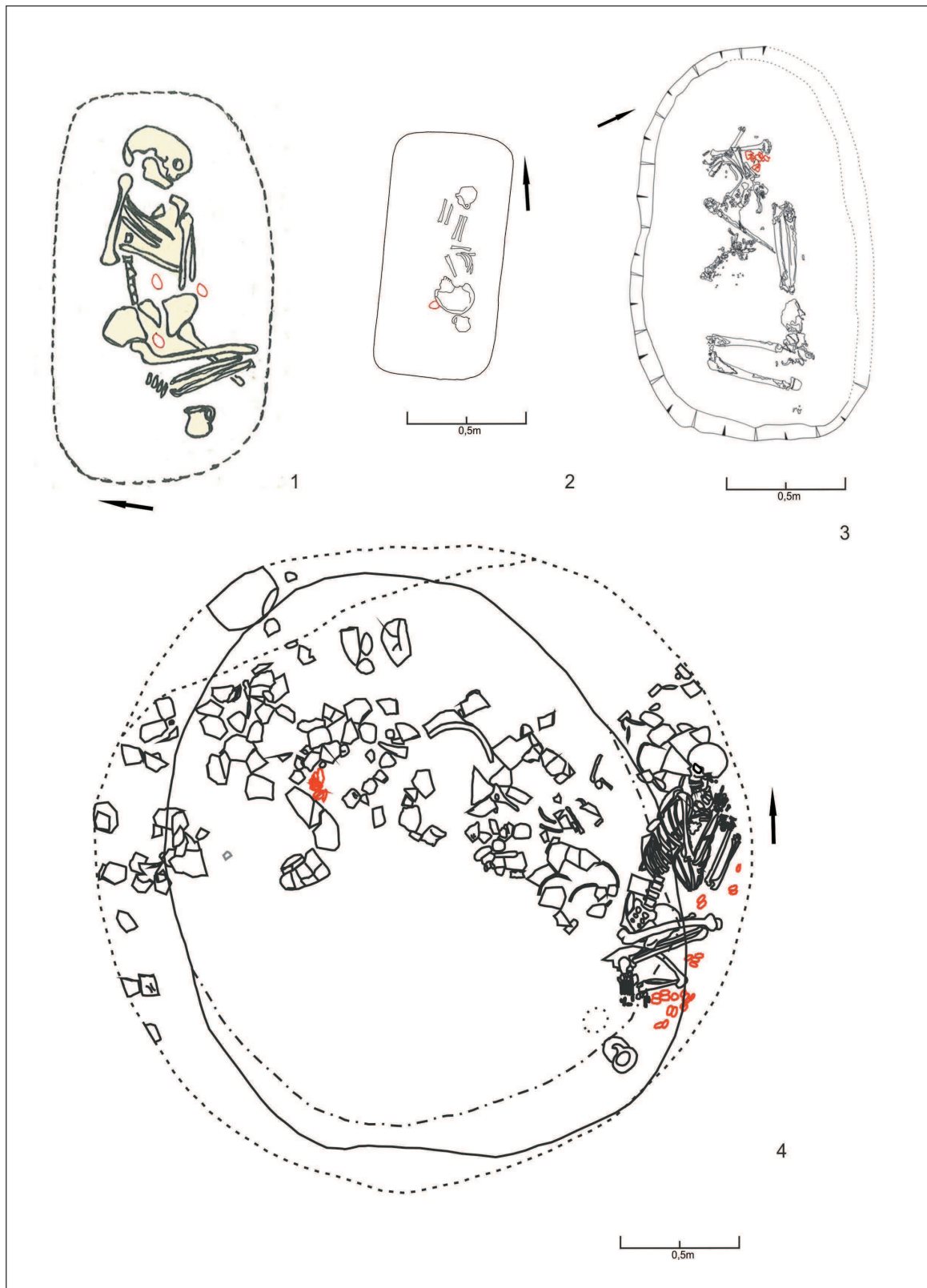
Z vybraných hrobov sme sa napriek malému počtu dobre dochovaných a zdokumentovaných hrobových celkov pokúsili určiť variabilitu mušľového šperku na väzbu k jednotlivým pohlaviam a vekovým skupinám. Zdá sa, že v nitrianskej kultúre mušľové šperky zrejme muži nosili len zriedkavo (tab. 4) a to výlučne vo funkcii náhrdelníka. Zriedkavé sú aj u chlapcov, resp. u detí pochovaných na pravom boku, aj tu sa stretávame s náhrdelníkom, ojedinele s náramkom (Branč, hr. 53). U žien sa stretávame s náhrdelníkmi aj náramkami, navyše si zdobili aj pokrývky hlavy/účesy a spodnú časť odevu alebo obuv. Vo všetkých kategóriách boli používané sladkovodné mušle alebo koráliky z perlete. Pri detských skeletoch uložených na ľavom boku boli mušle používané ako náhrdelníky, ozdoby hlavy a spodnej časti tela, ale v nižšom počte ako pri dospelých jedincoch na ľavom boku. Mušľový šperk vo funkcii náramku absentoval úplne.

Pre wieselburskú kultúru máme len málo podkladov (tab. 5). Môžeme však usudzovať, že ozdoby hlavy boli súčasťou ženských aj detských (dievčenských) krojov, v jednom prípade je doložený náhrdelník. Vo všetkých prípadoch ide o šperky a ozdoby vyrobené z dentálií. Zdá sa, že nositelia wieselburskej kultúry sa od svojich susedov neodlišovali len hmotnou kultúrou (keramika), ale aj pohrebným rítom a krojom.

V únětickej kultúre (tab. 6) sa variabilita mužského mušľového šperku rozširuje, aj keď je rovnako zriedkavý, ako v predchádzajúcom období. Muži nosili náramky a náhrdelníky, mušľa sa objavuje aj ako ozdoba hlavy. U ženských hrobov sa mušle prestávajú používať ako ozdoba spodného lemu šiat, resp. obuvi. Takmer úplne sa mušle prestávajú vyskytovať v detských hroboch.

Naše zistenia frekvencie mušľového šperku v závislosti na pohlaví a veku pochovaných v zásade korešpondujú s analýzou kroja v staršej dobe bronzovej vypracovanou Z. Ďudákovou (2009, obr. 1, obr. 4).

Pôvod morských mušlí z pohrebísk staršej doby bronzovej je problematický. U väčšiny zistených exemplárov chýba jednoznačné určenie, či ide o dobový import, hoci sa to všeobecne predpokladá, alebo ide o tret'ohorné fosílie (*Bátora 2000*, 536, 545; *Peška/Tajer/Pankovská 2011*, 56; *Cheben/Illášová/Miklíková 2001*). Jednoznačne ako fosília bola určená mušľa druhu *Terebralia lignitarum* zo sídliskového objektu maďarovskej kultúry v Báhoni (*Bartík 1992*, 30). Autor o nej uvažuje ako o ozdobe, v maďarovskom stupni však už nemáme mušľové šperky na pohrebiskách doložené. Naproti tomu unikátny honosný náhrdelník, zložený z kamenných korálikov a fosílnych mušlí triedy *Scaphopoda*, ktorý sa našiel na tele ženy z tzv. hromadného hrobu v sídliskovom objekte v Tešeticiach-Kyjoviciach (*Čížmár/Dočkalová et al. 1993*) poukazuje na to, že sa ozdoby z ulít mäkkýšov, či ich fosílií naďalej používali v živej kultúre, zrejme však už neboli súčasťou hrobovej výbavy na regulárnych pohrebiskách.

Obr. 2. Nález malakofauny rodu *Unio* spolu s ľudskými skeletmi v maďarovskej kultúre. 1 – Komjatice hr. 1, bez mierky (podľa *Točík 1981*), 2 – Sládkovičovo hr. 36 (podľa *Točík 1979*), 3 – Melčice (podľa *Hornák/Haruštiak 2010; Felcan 2013*), 4 – Budmerice Sušička obj. 1 (podľa *Jelínek/Vavák 2013*).

Abb. 2. Funde der Malakofauna der Gattung *Unio*, zusammen mit menschlichen Skeletten in der Maďarovce-Kultur. 1 – Komjatice Grab 1, ohne Maßstab (nach *Točík 1981*), 2 – Sládkovičovo Grab 36 (nach *Točík 1979*), 3 – Melčice (nach *Hornák/Haruštiak 2010; Felcan 2013*), 4 – Budmerice Sušička Objekt 1 (nach *Jelínek/Vavák 2013*).

Je zaujímavé, že práve na sklonku staršej doby bronzovej, keď sa v iných prvkoch materiálnej kultúry prejavujú stredomorské vplyvy najvýraznejšie, používanie mušľového šperku naopak vychádza z módy. Taktiež nezachytávame v archeologickej spisbe zmienky o možnosti pôvodu mušlí z Baltského mora, ktoré by sa do nášho prostredia mohli dostávať spolu s jantárom. Využívanie miestnych fosílnych nálezísk je tak podľa nášho názoru pravdepodobnejšie. Najnovšie to potvrdzujú nálezy z moravskej lokality Blučina-Cezavy, kde vo vrstvách datovaných do obdobia mladobronzovej velatickej kultúry dominujú skameneliny terciérnej morskej malakofauny a recentné importy (druh Chlamys, žijúci v Severnom mori, Atlantiku a Červenom mori) boli zistené len v dvoch kusoch. Niektoré fosílie (druhy Dentalium, Turitella, Ostrea, Pecten) boli opracované (Nedbalová 2011, 72n.). Keďže nálezy pochádzajú väčšinou z kultúrnych vrstiev, ich striktné datovanie len do mladšej doby bronzovej je na polykultúrnej lokalite neisté.

Sladkovodná malakofauna na pohrebiskách

Okrem zmienčených prevrtných ulít zubovca a ďalších artefaktov z lastúr, ktorým sa budeme venovať nižšie, sa so sladkovodnou malakofaunou v hrobách stretávame veľmi ojedinele.

Najstaršie nálezy z doby bronzovej evidujeme na pohrebisku vo Veselom (Budinský-Krička 1965), kde sa vyskytli v troch hrobách. V hrobe 25 uloženom na pravom boku a v hrobe 33, uloženom na ľavom boku boli umiestnené zlomky riečnych mušlí pri lebke, resp. pred tvárou. V hrobe 26 s kostrou uloženou na pravom boku sa našli dva zlomky riečnych mušiel v zásype.

S lastúrami v hrobách sa stretávame aj v protoúnětickom stupni na pohrebisku v Pavlove (Peška 2009). Ich poloha, ako aj väzba na pohlavie, sú však rozmanité a je problematické, najmä pre ich zriedkavosť, vyvodit' nejakú pravidelnosť. Zistené boli v mužskom (H 18) pred tvárou pochovaného, ženskom (H 950) aj v porušenom hrobe (dvojhrob H11).

Z nitrianskej kultúry pochádzajú sladkovodné mušle z hrobu v Komjaticiach, o ktorom pojednáme podrobnejšie nižšie, pretože sa v ňom nachádzali aj prevrtné exempláre.

Ďalšie sladkovodné mušle nachádzame až na pohrebisku úněticko-maďarovského horizontu v Matúškove a v následnej maďarovej kultúre. Do tejto skupiny pravdepodobne patrí aj hrob 40 z Bajča, kde sa našla v šálke uložená bližšie neurčená mušľa (Točík 1979, 251). V Matúškove ide o dva detské hroby. V hrobe 12 bolo uložené dievča na ľavom boku, orientované v smere JV-SZ, ktoré malo nad hlavou uložené dve nádoby a šálku v SZ rohu v dolnej časti jamy. Dve lastúry ležali spolu s bronzovou špirálkou pri nohách. Podľa kresbovej dokumentácie môžeme súdiť, že pôvodne šlo o jednu spojenú lastúru. V hrobe 31 bolo dieťa uložené na ľavom boku, orientované JJV-SSZ. Pri panve v oblasti brucha malo uloženú šálku a pri nej jednu mušľu.

Nálezové okolnosti sladkovodných lastúrníkov v hrobách maďarovej kultúry sú rovnako zriedkavé a aj ich nálezové okolnosti sú rozmanité. V hrobe 36 v Sládkovičove bolo do hrobu uložené dieťa na ľavý bok, orientované v smere JV-SZ. Nad hlavou a pri nohách malo uložený džbánok. Pri hlave bola uložená mušľa, podľa jej veľkosti na publikovanom pláne usudzujeme, že išlo pravdepodobne o lastúru korýtka (Točík 1979, 187, obr. 116). V hrobe 1 z Komjatíc ležala kostra na ľavom boku (v pôvodnom texte je mylne napísané na pravom), orientovaná v smere Z-V. Pri nohách mala uložený džbánok a na bruchu 30-40 riečnych lastúr. Nie je isté, či ide o ojedinelý hrob, alebo súčasť dosiaľ neznámeho pohrebiska (Točík 1981a, 304). Analógie je možné nájsť skôr na súdobých sídliskách. Z pohrebísk by to mohol byť hrob 64 z Veľkého Grobu, kde sa našlo štyridsaťpäť slimačích ulít. Kostra dospelého jedinca bola rozhádzaná. Podľa publikovaného popisu išlo o hrob zahĺbený do sídliskovej jamy (Chropovský 1960, 38). Nie je tak isté, či ide o superpozíciu, alebo o sekundárne využitú sídliskovú jamu, aké sa v blízkosti pohrebísk únětickej kultúry vyskytujú. V tomto prípade by mohla byť, kvôli nedostatočne publikovanej dokumentácii, prítomnosť slimákov ako hrobová príloha spochybnená.

Mušle a ulity sladkovodnej malakofauny v hrobách je možné interpretovať ako potravinovú prílohu. A. Gardelková (2011, 94) vo svojej diplomovej práci a jej neskoršej publikácii (Gardelková-Vrteľová 2014, 35) uvádza, že na pohrebiskách z obdobia záveru eneolitu až staršej doby bronzovej v stredodunajskej oblasti sa mušle v hrobách vyskytli v dvadsiatich ôsmich prípadoch. Autorka však nerozlišuje mušle podľa druhu, resp. pôvodu. Kritériom pre ňu je prítomnosť alebo absencia prevrtu schránky mušle. Tak udáva ako mäsitú prílohu v hrobách aj morské mušle (Cardium, Collumbella), čo v možnostiach dobového transportu považujeme za nemožné, ak pripustíme, že nejde o fosílny nález. Skutočný výskyt hrobov s prídavkom sladkovodných mušlí ako potravinovej prílohy je tak reálne nižší.

Aj prílohy sladkovodnej malakofauny, resp. aj suchozemských slimákov vo forme mäsitej prílohy sa viažu na pohlavie a vek pochovaného, prevažujú ženy a jedinci na ľavom boku. Zaujímavé je, že dvaja (mužskí?) jedinci na pravom boku s prídavkom ulitníka z Vinodola (Točík 1979, 204n) a Malých Dvorníkov (Bartík 2013, 39) sú vybavení zbraňami ako typicky mužskými atribútmi.

V kultúre Vátya, súdobej s maďarovou kultúrou, sa sladkovodné korýtka objavujú ojedinele, I. Bóna (1975, 267n.) uvádza z vatyianskych pohrebísk po jednom prípade z Dunakeszi, Kelebie a Pákozdváru. Ďalšie hroby boli preskúmané v Dunájuvárosi (Bóna 1975, 267; Vicze 2011). Vždy však ide o jednotlivé, nie celé schránky, čo by mohlo poukazovať na to, že lastúra nemusela byť potravinovou, ale symbolickou prílohou. Keďže mäkkýše mohli sezónne tvoriť stálu súčasť pravekého jedálnička (Nedbalová 2011, 30), pri vysokom výskyte v pririečnych regiónoch mohli mať nezanedbateľný hospodársky význam, prejavujúci sa nielen v materiálnej, ale aj duchovnej/symbolickej forme. Jednotlivé kusy korýtok pochádzajú aj z moravských pohrebísk (Peška 2009; Horáľková-Enderová/Štrof 2000).

Interpretačná možnosť mušle v hrobe ako potravinovej prílohy je zvýraznená jej nálezovým kontextom. Výborným príkladom je objekt 174, datovaný do věteřovskej kultúry, z moravskej lokality Pravčice 2 (Peška/Tajer/Pankovská 2010). V objekte sa nachádzal hrob ženy s osobnými šperkmi (bronzový a cínový vlasový krúžok a prevrtná mušlička druhu Nassa) a výbavou pozostávajúcou z dvoch opracovaných zvieracích zubov a troch miniatúrnych nádobiek. V jednej

z nich a na pravej holennej kosti pochovanej boli nájdené dve ľavé lastúry zo schránok rodu *Unio*. Zatiaľ čo mušličku s prevrtom možno bez problémov interpretovať ako šperk a lastúru v nádobke ako súčasť potravinovej prílohy, význam mušle uloženej na nohe pochovanej už nie je taký jasný. Budeme sa mu venovať nižšie v odseku o mušliach v rituálnych kontextoch na sídliskách.

Mušle v nádobách sa našli v troch hrobách na pohrebisku Franzhausen I (*Neugebauer/Neugebauer 1997*). Hrob 660 bol detský, kostra ležala na pravom boku, takže podľa pohrebného rítu unterwöblingskej kultúry ide o dievča, v hrobe 893 bola uložená žena. Skelet v hrobe 871 bol strávený, ale podľa veľkosti hrovej jamy išlo o detský hrob.

Zo slovenských nálezov sa mušľa v nádobe uvádza len v hrobe 40 únětickej kultúry v Bajči (*Točík 1979, 251*). Druh mušle nebol uvedený, zobrazenie sa nenachádza v publikovanej dokumentácii, môžeme však usudzovať, že aj v tomto prípade išlo o potravinovú prílohu. V hrobe bol jedinec uložený na ľavom boku, pravdepodobne teda išlo o ženu.

Z uvedeného vyplýva, že korýtka boli ako pohrebná potravina určené ženám a deťom. Či tak bolo aj v reálnom živote alebo išlo len o rituálnu pohrebnú stravu, zrejme s istotou nezistíme. Z kalorického hľadiska vypočítaného podľa lastúrnika *Proptera alata* (severoamerický lastúrník, podobný korýtkam) by dennú dávku proteínov pre človeka uspokojilo osem kusov mäkkýšov (*Nedbalová 2011, 29*). V tom prípade by jeden alebo dva kusy vložené do hrobu predstavovali prílohu skutočne symbolickú.

Iná situácia bola zistená na pohrebisku úněticko maďarovského horizontu v hrobe 8 v Melčiciach. V porušenom mužskom hrobe ležal čiastočne zachovaný skelet na pravom boku, orientovaný v smere Z-V, boli fragmenty mušlí *Unio* v priestore horných končatín. Stopy po vykrádačskom zásahu neboli zistené (*Horňák/Haruštiak 2010; Felcan 2013*). Zaujímavý doklad používania lastúr korýtok priniesol výskum starobronzovej aglomerácie v Hulíne U Isidorka na Morave (*Berkovec/Peška 2005; Peška 2013*). Z lokality pochádzajú sídliskové a hrobové nálezy nitrianskej, únětickej a veteřovskej kultúry. Na malom pohrebisku, datovanom do klasického stupňa únětickej kultúry, boli v jeho strede zistené tri najhlbšie a inventárom najbohatšie hroby, napriek tomu, že boli vykradnuté. Dva hroby (H31, H32) boli mužské, v hrobe H38 bola pochovaná žena. Vo vykrádačských šachtách sa našli kosti v neanatomickej polohe a časti hrovej výbavy, v dvoch mužských hrobách boli navyše prítomné aj lastúry korýtok. V okolitých hrobách sa nenašli a zrejme neboli súčasťou hrovej výbavy, naopak boli bežnou súčasťou zásobných jám na blízkom sídlisku následnej veteřovskej kultúry. K masovému vykrádaniu hrobov dochádzalo na sklonku staršej doby bronzovej, zrejme práve vo veteřovsko maďarovskom stupni, ako naznačujú mladoúnětické alebo veteřovské črepy vo výplni druhotných zásahov v hrobách na únětických pohrebiskách (*Berkovec/Peška 2005, 51-58*). Podobne v moravskej únětickej kultúre bola lastúra korýtka zistená vo vykradnutom detskom hrobe č. 7 na pohrebisku v Slavkove u Brna. Lastúra sa však našla aj v neporušenom hrobe č. 8 (*Horáková-Enderová/Štrof 2000*). Korýtka sa našli aj v piatich porušených a jednom neporušenom hrobe v A. Točíkom (1979) neskúmanej časti pohrebiska v Matúškove. Zachranný výskum bol realizovaný spoločnosťou Archeoservices v lete 2013 (za informáciu ďakujem K. Holmovej). K jednotlivým nálezom lastúr, resp. slimačích ulít v hrobách je preto pomerne ťažké prisúdiť jednu všeobecnú interpretáciu. Naopak treba odlišovať jednotlivé prípady podľa nálezových okolností. Môže tak ísť o neúmyselnú intrúziu, milodar, potravinovú prílohu alebo mohli byť do hrobu uložené sekundárne v rámci postmortálnych praktík (*Sosna/Galetal/Sládek 2011*).

Artefakty zo sladkovodnej malakofauny na pohrebiskách

Najstaršie koráliky vyrobené z perleťoviny mušlí *Unio*, alebo aj z perlorodky riečnej pochádzajú z kultúry s lineárnou keramikou a lengyelskej kultúry (*Pankovská/Peška/Vrána 2010, 80* s literatúrou) a z tellového sídliska Hârşova kultúry Gumelnița v Rumunsku (*Mărgărit/Popovici 2012, 96n*). Vyrobené boli technikou prevrtania polotovaru a následným dobrúsením korálika do požadovaného tvaru. V strednej Európe sa objavujú v eneolite v kultúre s lievikovými pohármi (*Pankovská/Peška/Vrána 2010*) a guľovitých amfor (*Neústupný 2008 ed., 122*). Ich pôvod v materiálnej kultúre epišnúrových kultúr staršej doby bronzovej je dedičstvom neskoroneolitckej kultúry so šnúrovou keramikou. Mimoriadne dôkladne boli zhrnuté D. Bialekovou (2000 s literatúrou), najnovšie k nim pribudol pozoruhodný hrob z Krakovian (*Klčo/Krupa 2008; Klčo/Krupa 2014; Kolena 2014*), kde bola pochovaná žena s detským plodom. Kultúra so šnúrovou keramikou ovplyvnila aj súdobé kultúry (řivnáčska kultúra, kultúra zvoncovitých pohárov, zlotská kultúra). Perleťové koráliky sú charakteristické aj pre ďalšie kultúry epišnúrového komplexu (mierzanovická kultúra, strzyżowska kultúra, koštianska kultúra). V skupine Chłopice-Veselé sa dosiaľ vyskytli len v Poľsku, na Slovensku absentujú.

Zaujímavý je aj hrobový súbor zo Želešíc, okr. Brno, kde sa v ženskom hrobe našla kolekcia prevrtaných mušiel druhu zubovca dunajského (*Theodoxus danubialis*), uložená v blízkosti panvy (*Belcredi a kol. 1989, 76*). Okrem perleťových korálikov sa v kultúre so šnúrovou keramikou objavujú aj amulety vyrábané z lastúr *Unio*, zdobené krížovým motívom, interpretované ako slnečné symboly. Typické sú najmä pre ženské hroby (*Mandausová 2012*).

V nitrianskej kultúre na Slovensku tak máme doložené štyri nálezy hrobov s korálikmi. Z toho dva detské s náhrdelníkmi z niekoľkých desiatok kusov (Pobedim, Jelšovce hr. 512) a dva ženské (Výčapy – Opatovce hr. 197 8 ks a hr. 270 5 ks) s niekoľkými kusmi vo funkcii ozdoby odevu, resp. obuvi.

Z nitrianskej kultúry na Morave je známych šesť hrobov s korálikmi z Holešova (*Ondráček/Šebela 1985*). Všetky patrili ženám, resp. telá boli do hrobov uložené na ľavom boku (hr. 7, 42, 55, 132, 330, 337). V troch prípadoch slúžili koráliky ako ozdoba hlavy, v troch prípadoch ako ozdoba spodnej časti odevu alebo obuvi, v jednom prípade boli rozptýlené v mieste hrudníka, kde mohli pôvodne tvoriť náhrdelník. Najnovšie k nim pribudol aj ženský kostrový hrob 11 z pohrebiska nitrianskej kultúry z moravských Slatiníc, ktorý obsahoval až okolo tisíc kusov korálikov, rozptýlených okolo kostry, najviac však pri holenných kostiach (*Šmíd 2006*).

K veľmi ojedinelým nálezom patrí hrob nitrianskej kultúry z Komjatíc. Kostra ležala na ľavom boku, takže s najvyššou pravdepodobnosťou išlo o ženu. Pri lebke mala dve medené náušnice a pri krku náhrdelník z parohových perál s rozdeľovačmi. Pri rukách ležali valcovité koráliky a ulity. Pri panve bola nabok položená nádobka a ďalšie ulity (Točík 1978, 247n., obr. 138). Podľa publikovaného plánu hrobu sa zrejme ďalšie prevrätané mušle (v texte popísané ako šklpabky a riečne ulity s dierkami na navlečenie), v počte štyroch kusov, nachádzajú nad lebkou, kde mohli tvoriť ozdoby účesu alebo pokrývky hlavy. Pri zápästí a dlaniach každej ruky je zdokumentovaná trojica mušlí s otvormi. Na obrázku 136: 4 sú znázornené z celého súboru len dve mušle, žiaľ nie je rozoznateľný druh mušlí ani počet dierok (Točík 1978, 373). Mušle pri nádobe nemajú na pláne naznačené otvory (3 ks), ide teda asi o potravinovú prílohu. Zrejme tak ide o ženský hrob s bohatou výbavou a v kroji s netradičnými mušľovými doplnkami na rukách (rukávoch?) a účese/pokrývke hlavy, ktorý poukazuje na špecifické postavenie zosnulej, demonštrované symbolickým významom mušlí, o ktorom sa obsirnejšie vyjadríme v diskusii. Podobne honosná ozdoba pokrývky hlavy alebo účesu z riečnych ulitníkov a medených kružkov pochádza z ženského hrobu 255 vo Výčapoch – Opatovciach (Točík 1978, 118). Jedna mušľa Unio, päť kusov druhu Turitella, a po jednej lastúre Venericardia a Cardium bolo zdokumentovaných aj v blízkosti lebky v ženskom hrobe 520 A v Jelšovciach (Bátora 2000, 253). Inak slúžili riečne lastúrniky ako ozdoba hrdla žien a detí.

Výroba korálikov v tomto období je doložená na sídlisku mierzanowickej kultúry Babia Góra a v hroboch ich producentiek na pohrebiskách koštianskej kultúry v Košiciach a Valalíkoč–Všechsvätých (Bialeková 2000, 22; Bátora 2006, 109; Bátora 2014).

Použitie korálikov bolo univerzálne: ozdoby účesu, náhrdelníky, nášivky na odev a strapce, ozdoby obuvi (Šmíd 2006, 16). Napriek tomu, že sa vyrábali z ľahko dostupnej suroviny, ich výroba je pomerne náročná. Tiež nie sú dokladom nízkeho sociálneho statusu, pretože sa nachádzajú aj v bohatých hroboch. Zrejme mali, rovnako ako morské a fosílné mušle, magickú a ochrannú funkciu, prípadne sa nimi označovali osoby s výnimočnými schopnosťami a vlastnosťami (Bialeková 2000, 23).

Výraznejší výskyt korálikov na pohrebiskách je ukončený v nitrianskej kultúre. V únětickej kultúre sa v hroboch vyskytujú len šperky z tret'ohorných skamenelín a morskej malakofauny. Výnimkou sú koráliky zo sladkovodnej mušle z porušeného hrobu č. 51 v Hurbanove (Točík 1979, 229) a v dvoch hroboch v Némčiciach na Hanej (Stuchlík 1993, 257) ktoré naznačujú ďalšie prežívanie tohto typu aj v únětickej kultúre.

Okrem korálikov sa z lastúr korýtok vyrábali aj iné typy záveskov. Z pohrebiska Franzhausen I v Rakúsku pochádzajú oválne až trapézovité závesky vyrobené z lastúr Unio z dvoch hrobov žien (hr. 309, hr. 850) a jedného dieťaťa (hr. 334; Nengebauer/Nengebauer 1997). Závesok z lastúry trojuholníkovitého tvaru so zaoblenými rohmi s piatimi otvormi nad základňou a s ďalším na vrchole pochádza z hrobu únětickej kultúry v Holubiciach (Tibelka 1953, 281). Do záveru staršej doby bronzovej sa na pohrebiskách ďalšie artefakty zo sladkovodnej malakofauny nevyskytujú. Unikátny je zatiaľ len predbežne publikovaný nález bohatého žiarového hrobu z obce Kratonohy pri Hradci Králové z neskorej doby bronzovej. Nálezový súbor uložený v dvoch nádobách obsahoval šesťstosedemdesiatjeden korálikov z lastúr a stovky ďalších fragmentov, stodvadsaťjeden bronzových gombíkov, šesťdesiattri jantárových korálikov a unikátny bronzový závesok. Autori uvažujú o výnimočnom postavení pochovanej osoby (Pleska et al. 2013, 153). Napriek absencii mušľových artefaktov na pohrebiskách, zaznamenávame perforované lastúry korýtok na maďarovských sídliskách.

Sídliská

Oproti pohrebiskám je na starobronzových sídliskách iná situácia. Lastúry korýtok sú najmä na sídliskách maďarovskej kultúry bežnou súčasťou nálezových situácií. Ich vysoký počet však spôsobil isté zovšednenie pre bádateľov, takže sa informácie o nich často dostali do publikácií len zmienkovo alebo vôbec.

Značné množstvo lastúr Unio pochádza z Nitrianskeho Hrádku, zvlášť z objektu 22 (Ložek 1951, 39). Na opevnenom sídlisku v Dvorníkoč–Posádke sa zistili korýtka vo viacerých objektoch. Dovedna ich bolo 44 kusov, z toho 37 sa našlo v objekte číslo 4. V tomto objekte sa našlo aj najviac kostí z iných živočíchov, napr. aj medvedie pazúry a prevrätané stavec zo sumca (Bartík/Šejčáková 1999, 204n.).

Zo starších výskumov sú riečne mušle v sídliskových jamách maďarovskej kultúry uvádzané z Bolerázu, Veselého a Žlkovic (Vavák 2004 s literatúrou). Jama vyplnená lastúrami korýtok pochádza aj z Devína (za ústnu informáciu ďakujem V. Plachej). Na sídlisku věteřovskej kultúry v Mušove bolo v objekte 30 zistených vyše tristo kusov lastúr (Geisler/Stuchlíková 1986, 135). Viacero lokalít s hromadným výskytom riečnych mušlí je známych z prostredia moravskej únětickej kultúry (Tibelka 1957, 62). Z opevnenej osady v Malých Kosihách pochádzalo „nápadné množstvo šklpabiek“ z horizontu III, datovanom do hatvanskej kultúry (Točík 1981, 18).

Z prostredia otomanskej kultúry máme nálezy sladkovodnej malakofauny publikačne doložené z troch lokalít. Na sídlisku vo Veľkých Raškovciach bol preskúmaný objekt 4, oválna jama s nepravidelným dnom, zvažujúcim sa do dvoch väčších priehlbín. V priehlbine pri juhozápadnej stene sa nachádzali výrazné vrstvy popola a uhlíkov premiešané s črepmi, mazanicou, kosťami zvierat, rybami šupinami a zvyškami lastúr (Horváthová 2003). Hospodársky objekt (objekt 4) s identickým obsahom uvádza aj S. Demeterová (1988, 158n.).

Zaujímavú informáciu o zbieraní a uskladňovaní korýtok spomína L. Olexa (2003, 53). Na sídlisku otomanskej kultúry v Nižnej Myšli sa našli ulity slimákov a lastúry mäkkýšov. Z jednej zásobnicovej jamy pochádza až takmer meter kubický lastúr. Podľa autora je tento nález dokladom účelového zberu a uskladňovania korýtok akolivej konzervy. Údajne majú takto uskladnené korýtka, prisypané zeminou, vydržať živé až pol roka.

Ďalšie nálezy korýtok pochádzajú z nálezových situácií, ktoré je možné interpretovať ako rituálne. Najvýraznejšie vystupuje objekt 2 z opevnenej osady v Budmericiach. Išlo o rozmernú zásobnú jamu valcovitého tvaru s priemerom ústia 200-224 cm a plochým dnom s priemerom 256-292 cm. Hĺbka od úrovne zachytenia bola 212 cm. Objekt vyplňala zemina dvoch zásypov. Horný šedý zásyp lievikovitého tvaru vznikol najskôr samovoľne. V hornej časti zásypu bola zachytená časť lebky detského jedinca. Druhý, šedo-hnedý, bol tvorený vrstvičkami zámerného, jednorozového zasýpania, súvisiaceho s pozoruhodným súborom deponovaných nálezov. V spodnej polovici, nad dnom a na dne bol preskúmaný súbor celých nádob v počte dvadsaťdeväť, až na výnimky boli nájdené kompletne a kompaktné. Nádoby ležali v troch vrstvách nad sebou, koncentrované zväčša v JV polovici, uložené hore dnom, alebo na boku, zriedkavo vo funkčnej polohe. Nádoby boli len výnimočne neúplné. Ďalších šesť nádob bolo zachovaných minimálne spoločne. Objavili sa i väčšie kusy spodných častí nádob. V niekoľkých prípadoch bola do nádoby (hrnce, amforovité nádoby, šálka) vložená menšia nádoba (džbánky, šálky, amforka), v jednom prípade bol do hrnca vložený veľký črep. V jednom z džbánkov uložených vo vnútri nádoby sa nachádzala rybia kosť a lastúry korýtka, zrejme doklad tekutej varenej potravy. Početným inventárom jamy boli črepy nádob. Jeden z črepov je prejavom vplyvu či importom otomanskej kultúry. Početné boli i zlomky trecích podlôžiek na mletie obilia, menej drvidlá, objavili sa i závažia tkáčskeho stavu. Medzi nálezmi bola i mazanica a opálené kamene. Doklady metalurgie zastupujú dve odlievacie formy, keramická symbolická dýza, zlomok odlievacieho téglika a troska. Medzi predmetmi je zastúpený i bronzový krúžok, puklička a zlomok bochníkovitého idolu, prasleny. Ojedinelá bola kostená/parohová industria, vrátane hrotu šípú. Zaujímavým predmetom je mazanícový blok s odtlačkami prstov. Na dne jamy bola vrstva plná zuhoľnatého obilia, na nej a v nej ležali nálezy keramiky ale i ľudské kosti viacerých dospelých jedincov. V strednej časti jamy ležali paralelne dva zlomené femury, obďaleč časť radiusu, patriace dospelým jedincom. Kosti ležali okrem nádob medzi kosťami zvierat a lastúrami korýtok, z ktorých niektoré boli prederavené. Nad vrstvou obilia, nad ľudskými kosťami ležali zvyšky zuhoľnatého dubového trámu. Nálezovú situáciu je možné interpretovať ako sakrálny odpad chtonicko-metalurgického rituálu (Jelínek 2015, 106; Jelínek et al. 2011; Jelínek/Varák 2013; Varák et al. v tlači).

Zložitejšia je interpretácia izolovaného objektu maďarovskej kultúry z Vrbového (Klčo/Ožďáni 1991). Objekt mal tvar nepravidelného kruhu s rozmermi 162x150cm, kolmé steny a v hĺbke 140cm od zachytenia ploché dno. V objekte sa našlo deväť celých nádob, niektoré deformované sekundárnym prepálením a ďalšie početné fragmenty. Keramický inventár dopĺňal fragment valcovitého závažia. Výplň obsahovala aj fragmenty mazanice (16 ks) a prepálené hrudy (5 ks), interpretované ako zvyšky výmazu stien chaty. Z nekeramických nálezov bol zdokumentovaný fragment trecej podložky, zvieracia kosť, fragment mušle korýtka rybníčaného, uhličky a tri kamene. Autori nálezový celok interpretujú ako odpadovú jamu zasýpanú planírkou zhorenej chaty, ktorá bola zhrnutá do jamy. Podľa uvádzaných nálezových okolností však „keramika bola v jame prakticky uložená v črepových vrstvách, ba v niektorých prípadoch, ako na to poukazovala nálezová situácia, išlo aj o vloženie menších nádob do väčších“. Zdá sa, že v tomto prípade skôr ide o keramický depot, zrejme zvyšok rituálnej hostiny (Palátová/Salaš 2002).

Z mimomaďarovského prostredia môžeme uviesť objekt únětickej kultúry v Nosislavi, kde bola okrem keramických črepov zistená aj dýza, fragment ľudskej lebky, praslen a asi štyridsať lastúr (Stuchlík 1974, 26). Z mladšej doby bronzovej sa na kultovom mieste v Topoľčanoch okrem keramických nálezov našli zámerné rozdrvené a rozsekané ľudské kosti a zvieracie kosti. Žiaľ, nález je publikovaný len informatívne (Ožďáni 1979). Súčasťou osteologického materiálu boli aj tri lastúry (Ambros 1976, 19).

Z hľadiska témy nášho príspevku je nanajvýš zaujímavá prítomnosť korýtok spolu s ľudskými pozostatkami v sídliskových objektoch. Spoločný výskyt evidujeme už v neolite v prostredí železovskej skupiny (Jelínek 2010; Jelínek/Varák 2013), kde mohlo byť mäso mäkkýšov konzumované pri obetných hostinách spojených s antropofágiou. Zaujímavé je, že v spojitosti s mušľami ide tiež o skelety žien a detí. Z mimoželezovského prostredia sú známe dva skelety žien so stopami násilia na kostiach a s mušľami z lokality baalbergskej kultúry v Salzmünde (Stecher/Schlenker/Alt 2013). Z eneolitu je najnovšie známy nález kultúry Sanislau v Óhébertó, kde bola na „lôžku“ z mušle uložená kosť muža a nad ňou ďalšia mužská kosť (Za informácie o tomto náleze ďakujem autorke výskumu A. Cséky).

V maďarovskom prostredí je jediný známy viackrát publikovaný nález v objekte 1 z výskumu opevnenej osady maďarovskej kultúry v Budmericiach (Jelínek 2015, obr. 6; Jelínek/Varák 2013; Jelínek et al. 2011). Na dne rozmernej kultúrnej jamy bol preskúmaný skelet na ľavom boku, s hrobovou výbavou keramiky a asi dvadsiatich lastúr korýtok v blízkosti dolných končatín kostry. Analýza stabilných izotopov kostry ženy pripúšťa, že vodné živočíchy mohli byť počas života súčasťou jej stravy (Kociánová et al. 2013).

Lastúry korýtok boli aj súčasťou výplne jamy 18 vo Veselom z výskumu P. Nováka, kde boli zistené dva ľudské skelety. Zverejnené nálezové okolnosti sa však nedovoľujú vyjadriť, či súviseli s uloženými telami, alebo šlo len o odpadovú zložku zásypu jamy (Varák 2004, 179n).

Zrejme najstarší nález ľudského skeletu spolu so sladkovodnými mušľami na sídlisku predstavuje pohreb dieťaťa v pithoi z lokality Praha–Michle, kde sa v nádobe našli kosti novorodenca a asi desať lastúr korýtok (Kobout 1896, 758), datovaný do únětickej kultúry. Analogický nález bol zdokumentovaný tiež v českej únětickej kultúre na lokalite Vepřek, kde sa na pohrebisku preskúmala nádoba s kostričkou novorodenca, s prílohou zlomku mušle Unio a dvoch ovčích kostí. Pri preplavovaní obsahu nádoby bolo z jej výplne získaných asi tisíc štyristo zlomkov drobných suchozemských mäkkýšov Vallonia pulchella (Lička/Lutovský 2006, 40). Z maďarovskej oikumeny a bližších oblastí sa hrob v pithoi s prídavkom sladkovodných mušlí neviduje.

Najväčší počet nálezov ľudských pozostatkov v sídliskových objektoch spolu s lastúrami evidujeme vo věteřovskej kultúre na Morave. Z Hulína – U Isidorka pochádza objekt, kde bolo na dne zásobnej jamy pod asi dvadsaťcentimetrovou vrstvou čistej spráše uložených v skrčenej polohe päť jedincov. Štyri skelety ležali na pravom boku, detský jedinec

v strede na ľavom. Išlo o dvoch dospelých mužov vo veku 40-50 a 50-60 rokov a tri deti vo veku 9-12, 12 a 8 rokov. Pri jednej kostre sa našla pri lebke drobná vlasová ozdoba. Každá z kostier mala pri lebke alebo v hornej polovici trupu jednu-dve lastúry korýtka riečného (Berkovec/Peška 2005, 62). Lastúra sa nachádzala aj pod mandibulou ženskej kostry, uloženej spolu s tromi deťmi v mimoriadne bohatom objekte v Tešeticiach-Kyjoviciach (Čížmář/Dočkalová et al. 1993). Tieto nálezy pripomínajú polohu lastúry pri lebke v detskom hrobe v Sládkovičove, alebo staršie hroby skupiny Chlopice-Veselé z Veselého a hrobu 18 v Pavlove. Naznačujú, že nie všetky lastúry v hroboch museli byť potravinovou prílohou, ale môže sa za nimi, podobne ako pri nálezoch v rozrušených hroboch, skrývať symbolický význam. K týmto objektom je možné priradiť aj nález z Pravčíc 2, ktorý sme spomínali už vyššie, kde bola v objekte preskúmaná kostra ženy s výbavou šperkov, miniatúrnych nádob a dvomi lastúrami, pričom jedna bola uložená na pravej holeni mŕtvej (Peška/Tajer/Pankovská 2011). Je možné, že mušľa tu zohrávala inú symbolickú úlohu, ako mali mušle v sekundárne porušených hroboch (?).

V Polešovičiach bola preskúmaná jama vakovitého profilu, v ktorej boli po čiastočnom zaplnení uložené ostatky dvoch jedincov. Dno jamy bolo silne prepálené a pokryté silnou vrstvou riečnych šľabiek (Čížmář/Geislerová 2006, 248). Z Přerova pochádzajú traja jedinci, dve ženy a dieťa v skrčenej polohe, orientovaní k SZ, ktorí ležali vo vrstve lastúr (Jašková 1970; Staňa 1988). V týchto prípadoch sú korýtka pravdepodobne zvyškami rituálnej (pohrebnej/obetnej) hostiny.

V Znojme bola v porušenej zásobnej jame zistená kostrička dieťaťa uložená vo vrstve lastúr. Pri kostričke bol uložený súdkovitý hrnček. Zaujímavým nálezom z priestoru ostatkov dieťaťa boli dva páry pevne uzavretých riečnych šľabiek vyplnené obilkami jačmeňa (Rožnovský 2010, 119n.). Využitie lastúr ako schránky je mimoriadne zriedkavé. Možnú analógiu sme zistili v objekte badenskej kultúry, na lokalite Tiszavasvári II, kde bol preskúmaný sídliskový objekt s tromi ľudskými skeletmi. Pri jednom z nich boli dve lastúry spojené okrom (Toldi). Náplň lastúrových schránok možno v oboch prípadoch chápať ako symbol života, resp. znovuzrodenia.

Mušle boli súčasťou nálezového súboru so skeletmi dospelého a detského jedinca z objektu veteřovského stupňa z Prahy-Zahradního města (Fridrichová 1971, 91). Z moravskej únětickej kultúry sú známe aj objekty so skeletmi a riečnymi lastúrami z Podolí a Tvarožnej. Podľa autorov boli mušle súčasťou zásypu spolu s ďalším sídliskovým odpadom a priamo s uložením mŕtvych nemali žiaden súvis (Mikulková/Stuchlík/Vitula 1996).

Lastúry Unio boli aj súčasťou nálezového celku objektu 5 z Cezáv pri Blučine, kde sa našlo na sedemsto fragmentov ľudských kostí najmenej z dvanástich ľudských jedincov (Salaš 1990 s literatúrou). Autor uvádza bohatý súpis objektov z prostredia moravskej a českej únětickej kultúry, v ktorých boli zistené ľudské pozostatky spolu s malakofaunou (Brno Černá Pole, Klučov, Přibice, Rajhrad, Sokolnice, Tvrdonice, Velké Pavlovice, Znojmo), ktorá tvorila spolu so zvieracími kosťami, mazanicou, uhlíkmi, resp. ďalšími nálezmi súčasť zásypu. Podobne bez preukázateľného kontextu ku skeletom sú aj riečne mušle z objektov 248 a 266 zo sídliska únětickej kultúry v Mannersdorfe an den March v Rakúsku. Ostatne boli bežnou súčasťou výplní aj ďalších sídliskových jám (Hobnacker 2012).

Prítomnosť sladkovodnej malakofauny na sídliskách staršej doby bronzovej sledujeme v rôznych kontextoch. Môže ísť o potravinový odpad, ale podľa uvedených prípadov nemusí ísť vždy o okolnosti spadajúce do profánnej sféry interpretácie. Obzvlášť pri nálezoch ľudských pozostatkov a malakofauny v sídliskových objektoch, či už ide o pohreby v kultúrnych jamách, či o doklady ľudských obetí alebo popráv (Jelínek 2009, 109).

Artefakty z malakofauny v staršej dobe bronzovej na sídliskách

Sídlisková archeológia sa pri nálezoch malakofauny často obmedzuje iba na určenie druhu, eventuálne sa v prípade prevrtaného otvoru uvažuje ako o šperku, najmä ak sú podobné nálezy prítomné na pohrebiskách. Pravdepodobne sa ochudobňujeme o časť nálezového fondu, pretože úloha malakofauny bola zrejme pestrejšia než len potravinový odpad alebo šperky. Poukazujú na to (i keď zriedkavé) nálezy nožíkov vybrúsených zo sladkovodných aj morských (fosílnych?) mušlí v rívnáckej kultúre (Pleiner/Rybová 1978, 257).

Prevrtané mušle sa v hmotnej kultúre objavujú už od paleolitu (Märgärit/Popovici 2012, 91). Z autopsie poznám prevrtané sladkovodné lastúry vystavené v Történeti Múzeum v Budapešti, datované do obdobia badenskej kultúry. Žiaľ, bližšie údaje sa nepodarilo zistiť. Viaceré typy perleťových výrobkov (terčíky, závesky, doštička, viac typov korálikov) pochádza z Hlinska u Lipníka nad Bečvou (Pavelčík 1989, 267nn). Autor uvádza početné analógie, svedčiace o obľube perleťového šperku v eneolite.

Zberový nález prevrtanej lastúry uvádza už Š. Janšák (1938, 88) z Vyškoviec nad Ipľom z polohy Mahér. Keďže išlo o polykultúrnu lokalitu, síce s dokladmi osídlenia v staršej dobe bronzovej, nebol tento nález priradený do konkrétneho časového úseku.

Z opevnených osád maďarovskej kultúry zmienuje prevrtané mušle, snáď z objektu s ľudským skeletom, už J. Eisner (1933, 57) z Veselého. Žiaľ, o tomto náleze nemáme žiadne bližšie informácie a pre dnešné bádanie sú stratené. Nevieme preto, či ide o riečne mušle, fosílie, alebo morské mušle. Zo záchranného výskumu z Veselého, realizovanom v rokoch 1999 a 2000 (Staščíková-Štukovská/Marková 2004) pochádza 56 lastúr rodu Unio z piatich objektov. V objekte č. 1 sa našlo najviac, 23 lastúr, z toho štyri s otvorom, pričom u jednej lastúry sa predpokladá, že otvor bol prevrtaný človekom. Tri ďalšie kusy boli zrejme prerazené bez pričinenia človeka. Prevrtaná lastúra mohla slúžiť ako blinker na chytanie rýb (Illásoná/Mikliková 2004, 159n.). Táto interpretácia je však zrejme príliš poznačená našim súčasným pohľadom. Okrem toho autori nepoznali (dodnes vzácne) analogické nálezy a ich nálezové okolnosti. Z výskumu eponymnej lokality maďarovskej kultúry v Santovke a z opevnenej osady v Rybníku najnovšie tiež pochádza niekoľko prevrtaných korýtok (ústna informácia autora výskumu J. Bátoru).

Z prostredia mimo maďarovskej kultúry sú zo staršej doby bronzovej uvádzané ďalšie, väčšinou jednotlivé nálezy. Zo sídliska veteřovskej kultúry v Hodoniciach (Rožnovský 2010) pochádza jedna nepublikovaná mušľa s prevrtom (za informáciu ďakujem D. Rožnovskému). Jedna prevrtná lastúra je publikovaná aj z opevnenej osady otomanskej kultúry v Nižnej Myšli (Olexa 2003, tab. VI: 5). Z moravských sídlisk únětickej kultúry Opatovice u Vyskova a Plocany zmieňuje K. Tihelka (1957, 61) ozdobné závesky, vyrobené z hlíny alebo riečnych šklabiek. Z maďarských nálezísk sa našli na sídlisku hatvanskej kultúry v Jászdózsí (Bóna 1975, 268). Ďalšie prevrtné lastúry uvádza Ch. Franková (1990) z rakúskych lokalít Buhuberg, Stillfried Ziegelei a Grub an der March (Frank 1996). Bádateľka rozdeľuje analyzované mušle rodu *Unio* na potravinový odpad, jednoduché nástroje (leštidlá na keramiku, stierky, škrabadlá, lyžičky) a šperky/amulety.

Okrem jednotlivých prevrtných lastúr bez výraznejšieho interpretačného kontextu poznáme aj nálezy, kde sú lastúry s intencionálnymi otvormi nájdené v nálezových situáciách, ktoré umožňujú interpretovať ich ako artefakty (teda nie len potravinové zvyšky) a zároveň sú dokladom ich neprofánneho využitia. Prvým je už v úvode zmienený nález z Devína (Paulík/Harmadyová 2004), kde sa v jednej z kolových jám, vo vnútornom rade maďarovskej fortifikácie akropoly opevnenej osady, našli dve čiastočne opracované a prevrtné lastúry korýtok, ktoré autori interpretujú ako základovú obeť „ľudovej“ napodobeniny sibinskej záušnice.

Ďalším je nález z vyššie spomenutého objektu 1 v Budmericiach. V jame bol preskúmaný skelet ženy s neprevrtnými lastúrami v blízkosti dolných končatín. Obďaleč na dne bola zistená kolekcia tridsiatich siedmich kusov prevrtných korýtok, uložených tak, že pôvodne boli nepochybne navlečené na šnúrku alebo remienku z organického materiálu. Pre väčšiu vzdialenosť od kostry ju nepovažujeme za súčasť pohrebnej výbavy mŕtve, aj keď podľa stratigrafickej situácie sa do objektu museli dostať súčasne alebo len s veľmi krátkym časovým odstupom.

Analógiou by snáď mohol byť objekt č. 11 z veteřovského sídliska v Rymiciach, kde sa našiel náhrdelník z bližšie nepopísaných piatich škebličiek, ulity a šesť zlomkov ďalších škebličiek (Tihelka 1962, 110). Uvedené nálezy z Devína, Budmeríc a snáď aj Rymíc predstavujú zložitejšie artefakty. Ich prvotná interpretácia ako šperkov (záušnica, náhrdelník) je sporná, pretože analogické šperky nenachádzame na súdobých pohrebiskách. Tiež nález z Budmeríc nevyužíva výstavnosť perleťoviny lastúr – pri navlečení na šnúrku sú jednotlivé kusy vložené do seba. Ak by teda išlo o artefakt, ktorý sa nosil na tele, išlo by o veľmi improvizovanú a zrejme len krátkodobú záležitosť. Môže tak ísť napr. o hračku, alebo jednoduchý hudobný nástroj – rytmické chrastidlo, alebo ďalšie funkcie, ktoré nám v tejto chvíli unikajú. Ich prítomnosť v rituálnych kontextoch (Devín – stavebná obeta, Budmerice – hrob v sídliskovej jame) ako aj symbolický náboj, ktorým mušle vo všeobecnosti disponujú nám však dovoľuje predpokladať ich neprofánne poslanie. Ďalšiu interpretačnú možnosť nálezu z Budmeríc ponúka bez bližšie popísaných okolností náhrdelník zo sídliskového objektu v Nižnej Myšli (Olexa 2003, obr. 41). Bol zložený zo štyroch srdcovitých záveskov, špiráliek, zvieracích zubov, dentálie a jantárového koráliku. Nepochybne išlo o honosný šperk. Nepoznáme nálezové okolnosti jeho uloženia do objektu, mohli byť však tiež rituálne. V tom prípade by lastúry na šnúrku v Budmericiach predstavovali substitút, lacnejšiu náhradu bohatého šperku, ktorý bol obetným darom.

Z Moravy z výšinného sídliska na Cezavách pri Blučine pochádza šesť lastúr korýtok so stopami zárezov alebo malých kruhových dierok, sú už však datované do velatickej kultúry mladšej doby bronzovej (Nedbalová 2011, 64). Autorka ich interpretuje ako konzumné zásahy. Toto zistenie zodpovedá pre lastúry nedeštruktívnemu spôsobu získavania mäsa mäkkýšov tzn. rozrezaniu svalu, ktorý drží lastúry pri sebe. Podľa zobrazenej dokumentácie (Nedbalová 2011, tab. 7) sú otvory vedené z boku na zámok lastúry. Dokumentované nálezy z Veselého, Devína a z Budmeríc však ukazujú na otvor kolmý na stenu lastúry. Otvory tak zrejme nevznikli ako konzumný zásah, ale s úmyslom produkcie konkrétneho artefaktu.

Diskusia a záver

Akokoľvek sú v hmotnej náplni sledovaných kultúr nálezy artefaktov z malakofauny marginálne, význam, resp. viac významov v ich špiritualite, ako sa nám podarilo preukázať, nepopierateľne majú. Ďalšie úvahy o nich rozvínieme v nasledujúcich riadkoch.

Výrobky z mušľoviny – koráliky a závesky z morských mušlí/fosílií mali okrem vizuálnej atraktivity a estetickéj hodnoty nepochybne aj hlbší symbolický význam. Odráža sa to aj v napodobovaní mušle ako takej, z viac či menej hodnotných materiálov, ktoré zrejme slúžili ako amulety s rovnakým významom ako mušle samotné. K najstarším kovovým napodobeninám patria medené vybíjané plechové závesky, ktoré sa našli spolu s mušľami *Cardium* v bohatom eneolitickom skrinkovom hrobe v českých Velvaroch (Smolík 1890; Vělová 2014). Kovové napodobeniny morských mušlí sa dochovali v depotoch únětickej kultúry v Kosmonosoch (Smejtek 2013, 152n.; Moucha 2005, 119n., Taf. 176-177), Veliší (Moucha 2005, 22), Vliněvsí a Řisutoch (Štefl 2013, 317; Praumová et al. 2013, 77). Z ojedinelého nálezu z Homole je dokonca známy kadlub na ich výrobu (Praumová et al. 2013, 78). Napodobeniny dentálií z fajansy pochádzajú z pohrebiska otomanskej kultúry v Nižnej Myšli (Olexa/Nováček 2013). V devätnástich hrobch žien a detí z pohrebiska vo Franzhausene I sa našli trapézovité kostené závesky podobné tým vyrobeným z perlete v hrobch 309, 334, 850 a 893. Dochovali sa aj v celých garnitúrach, presahujúcich aj sto kusov a evidentne, podobne ako parohové koráliky supľujú perleťové závesky (Nengebauer/Nengebauer 1997). Z Nitrianskeho Hrádku je známy kamenný závesok z riečného okruhliaka v tvare lastúry (Hovorka/Illášová 2002, obr. 71).

Symbolikou mušle sa podrobne zaoberal M. Eliade (2004, 127nn). Mušle a perly sú pevne spojené a akvatickou kozmológiou a sexuálnou symbolikou. Na prítomnosť ustríc a mušlí narážame pri rituáloch poľnohospodárskych, svadobných či pohrebných, v zdobení odevu alebo v niektorých dekoratívnych motívoch, aj keď neraz sa ich magicko-náboženský význam vytráca alebo oslabuje. Objavujú sa v mágií a medicíne, podporujú plodnosť a pôrod, majú priaznivé

účinky na úrodu. V pohrebných obradoch sú symbolom vzkriesenia. Kvôli podobnosti s vulvou, ako symbol plodnosti a života, sú morské lastúry a ostatné druhy mušlí považované za ochranu proti všetkej mágii. Náramky, amulety zdobené morskými mušľami alebo aj ich samotný obraz chránia ženy, deti aj dobytok pred zlým osudom, chorobami, sterilitou atď.

Mušľa je zároveň univerzálnym symbolom ženských bohýň Starého sveta. Túto symboliku môžeme predpokladať už v starších obdobiach pred dobou bronzovou. S objavom a rozvojom výroby kovov stáva sa atribútom ženských božstiev aj meď. V astrologickej rovine je to planéta Venuša, toto spojenie sa objavuje už v najstarších mezopotámskych astrologických textoch z 2. tisícročia p. n. l. (*Antalík 2004*, 20). V mezopotámskej medicíne sa prášková meď používala pre uľahčenie pôrodu (*Pollak 1973*, 121).

J. Bouzek (2008, 387) v zlievaní medi a cínu v dobe bronzovej vidí spájanie síl Venušíných (ženský princíp) so silami Jupiterovými (mužský princíp), teda obdoby hieros gamos v metalurgickej symbolike. Práca s kovaním ako rituálna činnosť bola zrejme už v dobe bronzovej v mytologickej rovine vyjadrená remeselným božstvom (*Podborský 2006*, 269). Je pravdepodobné, že v niektorých religióznych aspektoch sa pre podobnú symboliku (napr. v „raste“ rúd v zemi a raste obilia je „ženský“ aspekt plodnosti) mohli funkcie týchto božstiev prekrývať. Napr. v starogréckej mytológii remeselné mužské božstvo Héfaistos, morskými bohyniami vychovaný manžel Afrodity, bol zároveň aj pôrodnikom (*Salaš 2005*, 229). V európskom praveku sme žiaľ o podobné mytologické konštrukcie ochudobnení, môžeme len uvažovať o podobných a všeobecnej analógiách súdobých náboženských systémov a mýtov (*Podborský 2006*, 269).

Mentálny vzorec spájania medi s vodnou symbolikou však nachádzame aj v kultúrnom prostredí ako sú severoamerický Indiáni: prvá meď plávala po vode a svietila ako slnko (Činukovia) alebo bola vylovená z vody (Lilloetovia); podľa niektorých mýtov bolo získanie medi sprostredkované rybou, či žabou (*Prokeš 2003*, 83).

Takýmto prienikom funkcií, vyjadreným v hmotnej rovine archeologických prameňov, by mohli byť mušle Unio, nachádzajúce sa v hrobách kovolejárov staršej doby bronzovej vo východnej Európe (*Bátora 2006*, 118 s literatúrou). Pri tejto problematike je zaujímavý aj hrob 280 z pohrebiska otomanskej kultúry v Nižnej Myšli (*Olexa/Nováček 2013*). Ide o známy hrob kovolejára, ktorý mal na ľavom zápästí náramok z „importovaných mušlí“ (23 ks dentálií), kovových trubičiek a špirálok. Na pravom zápästí mal liaty bronzový náramok, pozdĺž chrbtice platničky z kančích klov s ôsmimi dierkami. Druhá sada desaťdierkových platničiek spolu s parohovou prackou a lichobežníkovým nákončím z kla tvorila opasok. Z publikovaných prvých tristo desiatich hrobov na pohrebisku v Nižnej Myšli obsahovalo mušle päťdesiatpäť hrobov, z nich štrnásť patrilo dospelým mužom, a jeden kenotaf mal mužskú výbavu. Z tohto počtu malo päť mužov mušľový náramok zásadne na ľavom predlaktí (tu by sme mohli uvažovať aj o nejakom symbolickom význame, ľavá strana je tiež vnímaná ako „ženská“), traja mali náhrdelníky, štyri hroby boli rozhádzané pri vykrádaní, jeden muž mal dentáliu pri páse a jeden na chrbte (ozdoba tulca?). Ozdobu ruky tvorila vždy jedna mušľa Dentalium, aj v ostatných prípadoch išlo o päť, maximálne osem kusov. Honosný náramok kovolejára z hrobu 280 tak predstavuje v kroji obyvateľov opevnenej osady výnimku. Môže ísť o demonštráciu vyššieho spoločenského statusu, ale zároveň aj o istú symboliku, spojenú s jeho povolaním. Kančie kly sú typickou hrobovou prílohou mužských, najmä bojovníckych hrobov v staršej dobe bronzovej. Symbolizujú mužskú silu, agresiu a plodnosť. Spolu s mušľami ako ženským symbolom plodnosti tak evokujú hierogamickú symboliku v metalurgii. U rôznych kultúr sa všeobecne pri metalurgických prácach, najmä pri tavbe a pre jej úspešnosť dodržiavajú rôzne rituály súvisiace s plodnosťou, obvykle spojené s množstvom sexuálnych zákazov (napr. *Holý 1958*, 270n.; *Eliade 2000*, 28n.).

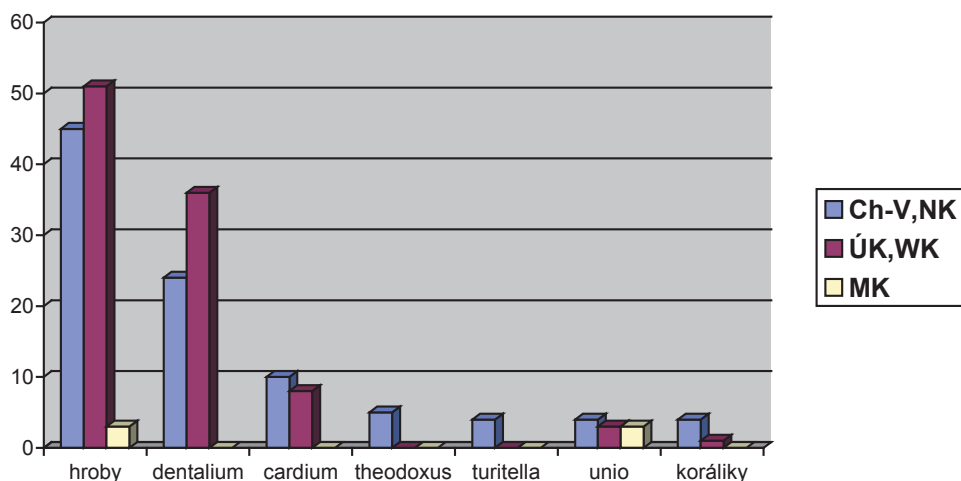
Je možné, že aj mužskí jedinci zo strednej Európy, ktorých hrobová výbava obsahovala lastúru (napr. Veselý, Pavlov), boli za života nositeľmi spoločenskej funkcie, presahujúcej genderovo striktnu mužskú úlohu, ktorá ich približovala ženskému svetu? Túto otázku ponechávame otvorenú, ale transgenderové výnimky, uvedené vyššie v texte, nám napovedajú, že rigorózne oddeľovaný mužský a ženský svet starobronzových pohrebísk mal v živej kultúre svoje výnimky.

Voda je symbolom prapočiatku, života a plodnosti. Je to životodarná sila pevne zviazaná s materským a ženským elementom (*Lurker 2005*, 564n). Očistný význam vody vyniká pri prechodových rituáloch, napr. pôrodoch, pohreboch alebo iniciáciách. Obdobné významy preberajú aj vodné živočíchové a ich symbolika (*Eliade 2004*, 127 nn.; *van Genneep 1996*).

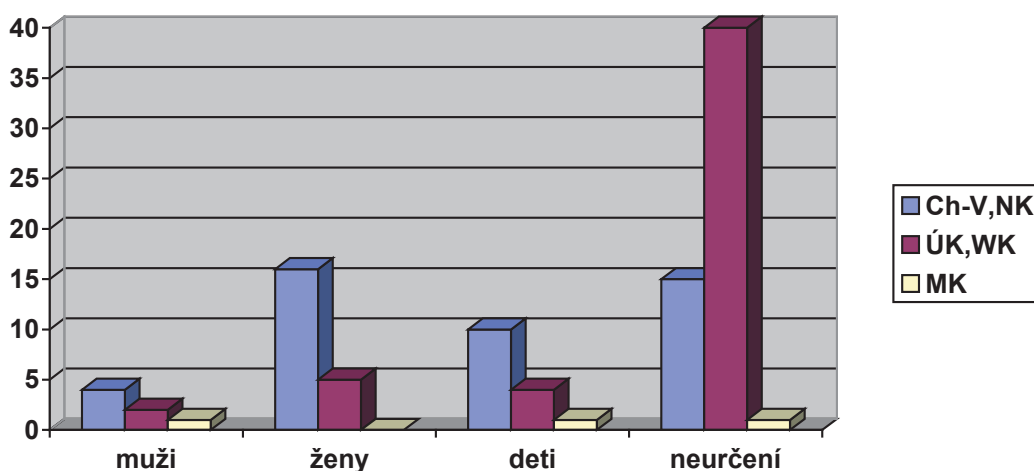
Dokladmi viery v očistný vodný živel v dobe bronzovej by mohli byť práve zvyšky vodných živočíchov v nálezočných situáciách, pripúšťajúcich rituálnu činnosť. Napríklad na pohrebisku v Nesvadoch bol preskúmaný hrob 44, kde bol zistený pancier korytnačky. Ľudské kosti sa nedochovali, malé rozmery hrobovej jamy nám však dovoľujú uvažovať o hrobe dieťaťa (*Dušek 1969*, 19). Korytnačka v blízkosti detskej kostry sa našla aj na veteřovskom mohylovom pohrebisku v Boroticiach v hrobe XIV v mohyle 27 (*Stublík 2006*, 112). Zo sídlisk mladšej doby bronzovej pochádzajú nálezy skeletov v jamách s prídavkami vodných živočíchov alebo amulety z ich kostí. V objekte 154/89 v Medzanoch bola na dne zásobnej jamy preskúmaná kostra dieťaťa, pri ktorej sa našla kostra bobra bez hlavy a zajacia lebka (*Tomášová 1991*, 112). V sídliskovom objekte s dvomi ľudskými jedincami sa v blízkosti pietne uloženého žena nachádzal prívěsok zo stavca veľkej ryby (*Jakab 2009*, 101). Dva prevrätané stavce zo sumca sa našli aj v objekte 4/96 v Dvorníkoch-Posádke (*Bartík/Šejčáková 1999*, 204n.).

Odras uctievania vodných živočíchov v staršej dobe bronzovej nachádzame aj v drobných plastikách bobrov zo sídliska veteřovskej kultúry z Charvát pri Olomouci (*Škulit 1963*, 115n.). V tomto období sa objavujú aj prvé zobrazenia vodných vtákov s bohatou symbolickou náplňou, ktorej vyhodnocovaniu venoval práve Jozef Paulík (1980; 1993; 1999; 2000; 2001) značnú časť svojho bádateľského úsilia.

Interpretovať prevrätané lastúry ako „ľudový šperk“ nie je v maďarovskej kultúre isté. Dôvodom je ich absencia vo funkčnej polohe v hrobách. Výnimkou je starší hrob z Komjatíc, kde napriek nedostatočnej dokumentácii môžeme

Graf 1. Hroby s mušľami a zastúpenie hlavných druhov mušľí.

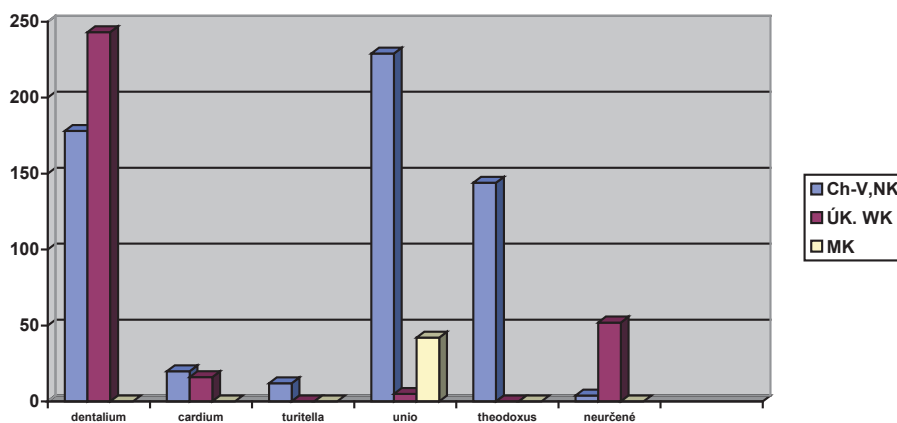
Graf 2. Zastúpenie hrobov s mušľami v jednotlivých kultúrach podľa pohlavia.

uvažovať o aplikácii prevrtných lastúr na odev. Či však v tomto prípade ide o primitívnejšiu verziu vtedy na juhozápadnom Slovensku tiež nie celkom bežných perleťových korálikov, alebo ozdoby s vlastným významom, musíme ponechať otvorené. Na základe nálezov ženských hrobov, kde mušle tvorili ozdobu hlavy, je pravdepodobná úvaha, že okrem ozdobnej mali mušle aj neverbálnu komunikačnú funkciu – označovali spoločenský status nositeľky. S obdobnou funkciou sa stretávame v mužských hroboch s kančímí klami umiestnenými v blízkosti lebky alebo priamo na nej. Spolu s úpravou hrobov a ďalším inventárom sa uvažuje, že išlo o pochovaných vodcov - náčelníkov, ktorí mohli plniť aj úlohu šamanov (Bátora 2006, 184). Hroby jedincov s ozdobami hláv zo sladkovodnej malakofauny by tak patrili ženám, ktoré zrejme v živote zohrávali rolu, spojenú s rituálnou sférou „ženského sveta“.

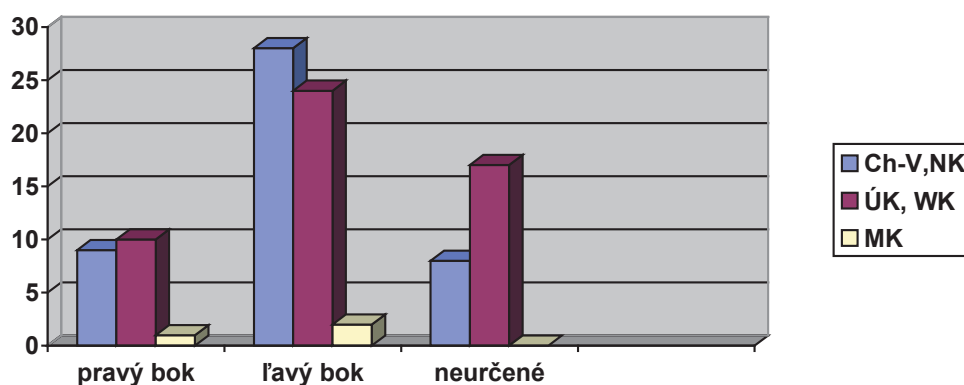
Argument, že by mohlo ísť o šperk nižších sociálnych vrstiev neobstojí v tom, že ich nenachádzame ani v hroboch s chudobnou výbavou, navyše šperk z mušlí morského pôvodu sa už v maďarovských hroboch nevyskytuje. Ak pripustíme funkciu prevrtných lastúr ako šperku, v maďarovskom prostredí šlo o ozdobu tela len príležitostne, možno práve pri výnimočných situáciách, zrejme ako reminiscencia tradičných (slávnostných?) odevov predkov. V prípade nálezů z objektu 1 v Budmericiach sa prikláňame k inej interpretácii ako náhrdelníka, tiež však s rituálnym konextom.

Uprednostňovanie morských mušľí pred domácimi druhmi mohla tkvieť v atraktivnosti cudzieho materiálu. Pravdepodobne však išlo o marginálny jav. Pre doklady tranzitného obchodu na veľké vzdialenosti nemáme vo včasných stupňoch staršej doby bronzovej dostatok podkladov – chýbajú aj reprezentatívne analýzy mušľového šperku, ktoré by mohli odlíšiť recentné nálezů od fosílnych. Pravdepodobnejšie je využívanie fosílnych morských mäkkýšov z miestnych,

Graf 3. Zastúpenie mušlí v hroboch podľa počtu.

Graf 4. Zastúpenie mušlí v hroboch podľa polohy.

alebo len málo vzdialených zdrojov. Pre svoj zriedkavý a „tajomný“ pôvod zrejme mali svoju rolu vo vtedajšom folklóre, resp. mytológii. Ako si vtedajší ľudia vysvetľovali pôvod skamenelín nevieme. Najstaršie zmienky o nich nachádzame až u antických predsokratovských autorov. Iste však išlo o vysvetlenie viac mytologické, ako reálne. Mýty o vzniku sveta vynorením sa z vody, alebo o potope sú natoľko univerzálne, že je možné sa domnievať o existencii ich variantov aj u nositeľov stredoeurópskych starobronzových kultúr. Fosílie by tak boli v mytologickej rovine symbolmi stvorenia života.

Počas úněticko-maďarovského horizontu je mušľový šperk na pohrebiskách pomerne rýchlo vystriedaný šperkom z jantáru (Bátora 2006, 205). Tento jav odráža zvýšené kontakty smerom na sever. S novým (morským) materiálom však nezaznamenávame prílev malakofauny z Baltského mora.

Nositelia maďarovskej a veteřovskej kultúry však využívali domáce druhy mäkkýšov práve z toho dôvodu, že boli miestne (a živé). Cez ne boli spojení so životodarnou silou „svojho územia“, na ktorom sa, podobne ako sa korytka so zmenou ročných období objavujú a miznú vo vodách, rodili a umierali. Mušle tak boli symbolom života, plodnosti a ženského princípu, ktorý bol zároveň ochranou pred negatívnymi silami zo sveta neživých. Vybavovali nimi na poslednú cestu nebožtíkov, ktorí neboli oprávnení byť riadne pochovaní na pohrebiskách komunity (Budmerice, Znojmo, Hulín), prípadne popravených alebo obetovaných jedincov. Je pravdepodobné, že ide o pokračovanie tradície z počiatkov doby bronzovej, kde sa lastúry ukladali pred tvár mŕtveho, ako symbol vzkriesenia. Mušle zrejme mali zabrániť aj návratu mŕtvych z vykrádaných hrobov (Pravčice, Melčice, Matúškovo). V konečnom dôsledku boli ochranným symbolom domov alebo osád (Devín).

Pohrebisko/kultúra	hrob	Poloha / pohlavie	Poloha mušle	dentálum	cardium	turitel	Unio/lastúra	korálik	theodoxus	Iné/neurčené	Literatúra
Veselé CH-V	Hr. 25	R/-	Pri lebke				1				Budinský-Krička 1965
Veselé CH-V	Hr. 26	R/-	V zásype				2				Budinský-Krička 1965
Veselé CH-V	Hr. 33	L/-	Pri lebke				1				Budinský-Krička 1965
Veselé CH-V	Hr. 35	-/-	-							2	Budinský-Krička 1965
Branč NK	Hr. 17	L/F	Pod lopatkou							1	Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 34	-/CH	-	7	2						Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 53	R/CH	Pri lakti	3							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 109	L/CH	-	3							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 142	L/F	Pri lebke		3						Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 150	R/CH	Trup	1							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 160	L/F?	Pri nohách	9	3						Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 170	L/F?	Trup	14							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 171	L/CH	Pri lebke	17							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 172	L/CH	Pri krku	5	2				37 theodoxus?		Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 175	-/-	-	2	1						Vladár 1973
Branč NK	Hr. 178	R/M	Pri panve	1							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 180	L/F?	Pri rukách	2							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 183	L/M	Pri lebke	1							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr. 184	L/M	Pod kostrou		1						Vladár 1973; Hanulík 1970

Branč NK	Hr 187	L/F?	Pri lebke	4							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč NK	Hr 297	L/F?	Pri krku	3							Vladár 1973; Hanulík 1970
Hul NK		L/-	Pri nohách	37>							Loubal 1935
Jelšovce NK	Hr. 512	-/CH	Pri lebke/panve?					67			Bátora 2000
Jelšovce NK	Hr. 564	R/M	Pri krku	9							Bátora 2000
Jelšovce NK	Hr. 551	L/CH	Pri krku		2 venericar dia						Bátora 2000
Jelšovce NK	Hr. 568 B	L/-	Pri krku			1					Bátora 2000
Jelšovce NK	Hr. 322	L/CH	Pri nohách			1					Bátora 2000
Jelšovce NK	Hr. 546	L/F?	Pri krku						Theodoxus 2		Bátora 2000
Jelšovce NK	Hr. 520 A	L/F	Pri lebke		1cardium /1 venericar dia	5	1				Bátora 2000
Komjatice NK	-	L/ -	Pri lebke,rukách, panve				+		+?		Točík 1978
Nitra NK	Hr. 23	L/ -	Pri krku						theodoxus? 70		Litviakov á 2013
Nitra NK	Hr. 25	L/ -	-						1		Litviakov á 2013
Pobedim NK	Hr. 6	R/CH	Pri krku					143>			Bialeková 2000
Šaľa NK	Hr.2 3	-	-	3							Točík 1979
Šaľa I. NK	Hr.5 1	-	-	2							Točík 1979
Šenkvice NK	-	-	-	1							Pichlerov á 1990
Tvrdošovce NK	Hr. 42	-	-		1						Točík 1979
Tvrdošovce NK	Hr. 48	R/ -	Pri krku	3							Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 197	L/F	Pri lakti					8			Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 229	L/F	Pri krku		Limposis 3	5					Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 255	L/F	Pri lebke						33-35 Theodoxus ?		Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 262	L/F	Pri krku	28							Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 270	L/F	Pri nohách	6				5			Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 271	R/F?	Pri krku	14							Točík 1979
Výčapy – Opatovce NK	Hr. 278	L/F	Pri krku	3							Točík 1979
Spolu	45			178>/2 4	20/10	12/4	2>/2	223>/4	144/5	2/2	

Tab. 1. Hroby s mušľami v skupine Chlopice-Veselé a v nitrianskej kultúre.

Pohrebisko/kultúra	hrob	Poloha tela/pohlavie	Poloha mušle	dentálum	cardium	turitella	Unio/láštúra	korálik	Theodoxus	Iné/n eurčené	Literatúra
Bajč UK	Hr. 19	L/-	Trup		2						Točík 1979
Bajč UK	Hr. 40	L/ -	V šálke				1?				Točík 1979
Bajč UK	Hr. 53	R/ -	Pri krku	3							Točík 1979
Bajč UK	Hr. 56	-	-		3					1	Točík 1979
Bánov UK	Hr. 4	-	-	13							Točík 1964
Bánov UK	Hr. 15	-	-	1							Točík 1964
Bánov UK	Hr. 29	L/-	Pri lebke	15							Točík 1964
Bešeňov UK	Hr.1	L/F	-	+							Szóke/Nemeskéri 1954
Bešeňov UK	Hr. 4	-/CH	-	+							Szóke/Nemeskéri 1954
Bešeňov UK	Hr. 58	-	-	+							Szóke/Nemeskéri 1954
Bešeňov UK	Hr. 70	-	-	+							Szóke/Nemeskéri 1954
Bešeňov UK	Hr. 77	-/F	-	+							Szóke/Nemeskéri 1954
Branč UK	Hr 157	L/-	-	2							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč UK	Hr 166	L/-	-	2							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč UK	Hr 203	L/-	-	25							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč UK	Hr 251	L/F	Trup, pri krku	1						1	Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč UK	Hr 261	R/-	-	5							Vladár 1973; Hanulík 1970
Branč UK	Hr 273	R/-	Pri ruke	1							Vladár 1973; Hanulík 1970
Hurbanovo UK	Hr.1	-	Pri lebke	3							Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr.5	-	-	18							Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr. 30	L/-	-	24							Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr. 36	-	-		1						Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr. 40	-	-							1	Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr. 51	-	-					1			Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr. 85	-	-	18							Točík 1979
Hurbanovo UK	Hr. 92	-	-							1	Točík 1979
Jelšovce UK	Hr. 285	R/M	Pri krku	8							Bátora 2000
Jelšovce UK	Hr. 412	L/F	-		Anadara 1						Bátora 2000
Malé Dvorníky	Hr. 3	R/-	Pri lebke/-	1						Cepea 1	Bartík 2013
Matúškovo UK	Hr. 4	L/ -	Pri lebke		1						Točík 1979
Matúškovo UK	Hr. 12	L/ CH	Pri nohách				2				Točík 1979
Matúškovo UK	Hr. 31	L/ CH	Pri panve				1				Točík 1979
Nové Zámky	Hr. 15	L/ -	Pri krku		1>						Benkovski-Pivovarová 1999
Ludanice-Mýtina Nová Ves UK	Hr. 554	R/F	Pri krku,pri kolene	3+1							Bátora/Schultz 2012
Rusovce WK	Hr. 1	R/-	Pri lebke	5							Kószegi 1958; Bóna 1975
Rusovce WK	Hr. 4	R/-	Trup	14							Kószegi 1958; Bóna 1975

Rusovce WK	Hr. 6	L/ -	Na panve	1							Kőszegi 1958; Bóna 1975
Rusovce WK	Hr. 17	L/-	-	5							Kőszegi 1958; Bóna 1975
Rusovce WK	Hr. 18	R/CH	Pri lebke	9							Kőszegi 1958; Bóna 1975
Trnava ÚK	Hr. 1	L/ M?	Pri krku	4	5						Novák 1974
Vinodol ÚK	-	R/ -	Trup						1		Točík 1964
Veľký Grob UK	Hr. 3a	L/-	Pri lebke	2							Chropovský 1960
Veľký Grob ÚK	Hr. 18	L/-	Pri krku	12							Chropovský 1960
Veľký Grob ÚK	Hr. 26	L/-	Pri lebke	2							Chropovský 1960
Veľký Grob ÚK	Hr. 34	-	-	13							Chropovský 1960
Veľký Grob UK	Hr. 56	L/-	Pri krku, pravý bok	5					1		Chropovský 1960
Veľký Grob UK	Hr. 57	L/-	Pri lebke	5							Chropovský 1960
Veľký Grob NK/ÚK	Hr. 58	-	-	5							Chropovský 1960
Veľký Grob UK	Hr. 59	L/-	Pri ruke		2						Chropovský 1960
Veľký Grob ÚK	Hr. 61	L/-	Pri krku	12							Chropovský 1960
Veľký Grob NK/ÚK	Hr. 64	-	JV roh jamy							45	Chropovský 1960
Spolu	51			243>/36	16>/8		4/3	1/1		52/7	

Tab. 2. Hroby s mušľami v únětickej a wieselburskej kultúre.

Pohrebisko/kultúra	Hrob	Poloha ela/pohlavi e	Poloh a mušle	Dentali um	Cardiu m	Turitel la	Unio/last úra	korálik	The odus	Iné /ne urče né	Literatúra
Komjatice MK	Hr. 1	L/ -	Na bruchu				30-40				Točík 1981
Melčice MK	Hr. 7	R/M	trup				1>				Hornák/Haruštiak 2010; Felcan 2013
Sládkovičovo MK	Hr. 36	L/CH	Pri lebke							1	Točík 1979
Spolu	3						42>/3				

Tab. 3. Hroby s mušľami v maďarovskej kultúre.

	Hlava/účes	Náhrdelník	Náramok	Obuv/Lem šiat
Muži/Pravý bok		2		
Ženy/Ľavý bok	5	9	2	2
Deti/Ľavý bok	1	2		1
Deti/Pravý bok		2	1	
Trans M	1			
Trans F		1		

Tab.4. Variabilita mušľového šperku v nitrianskej kultúre.

	Hlava/účes	Náhrdelník	Náramok	Obuv/Lem šiat
Muži/Ľavý bok				
Ženy/Pravý bok	1	1		
Deti/Ľavý bok				
Deti/Pravý bok	1			
Trans M				
Trans F				

Tab. 5. Variabilita mušľového šperku vo wieselburskej kultúre.

	Hlava/účes	Náhrdelník	Náramok	Obuv/Lem šiat
Muži/Pravý bok	1	2	1	
Ženy/Ľavý bok	5	6	1	
Deti/Ľavý bok				
Deti/Pravý bok				
Trans M		1		
Trans F		1	1	

Tab. 6. Variabilita mušľového šperku v únětickkej kultúre.

Overenie našej tézy o rituálnom význame korýtok, na začiatku ktorej stál Jozef Paulík, prinesie až ďalší výskum na starobronzových sídliskách. Predložená práca, ktorú dedikujeme jej iniciátorovi, snáď bude dôstojným východiskom.

LITERATÚRA A INTERNETOVÉ PRAMENE

- Ambros 1976* – C. Ambros: Prírastky archeozoologického materiálu z výskumov Archeologického ústavu SAV v roku 1975. AVANS 1975/1976, 17-19.
- Andreska 1987* – J. Andreska: Rybárství a jeho tradice. Praha 1987.
- Antalík 2004* – D. Antalík: Pojetí božství v předhelénistické Mezopotámii. In: R. Chlup (ed.): Bůh a bohové. Pojetí božství v náboženských tradicích světa. Praha 2004, 9-30.
- Bartík 1992* – J. Bartík: Belege über Metallgüßstätigkeit der mittleren Bronzezeit in Báhoň. Zbor. SNM 86. Arch. 2, 1992, 21-44.
- Bartík 2013* – J. Bartík: Dýka únětické kultúry z Malých Dvorníkov. Zbor. SNM 107, Arch. 23, 2013, 39-49.
- Bartík/Šefčáková 1999* – J. Bartík/A. Šefčáková: Osteologische Funde aus der befestigten Siedlung der Maďarovce-Kultur in Dvorníky-Posádka. In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 201-210.
- Bátora 2000* – J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 2. Kiel 2000.
- Bátora 2006* – J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
- Bátora/Schultz 2004* – J. Bátora/M. Schultz: Výskum pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach. AVANS 2003/2004, 29.
- Bátora/Schultz 2012* – J. Bátora/M. Schultz: Ein beachtenswertes frühbronzezeitliches Grab aus Ludanice, Ortsteil Mýtna Nová Ves (SW Slowakei). In: R. Kujovský/V. Mitáš (eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012, 43-50.
- Bialeková 2000* – D. Bialeková: Hrob skrčenca z Pobedima. In: P. Čech/M. Dobeš (ed.): Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most 2000, 21-26.
- Belcredi a kol. 1989* – L. Belcredi a kol.: Archeologické nálezy na okr. Brno-venkov. Brno 1989.
- Benkovský-Pivovarová 1999* – Z. Benkovský-Pivovarová: Zur Datierung des Bronzezeitlichen Gräberfeldes von Nové Zámky-Ziegelei. In: J. Bátora/J. Peška (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999, 197-200.
- Berkovec/Peška 2005* – T. Berkovec/J. Peška: Starobronzová sídliště a pohřebiště v Hulíně – U Isidorka. Ročenka Archeologického centra Olomouc 2004, Olomouc 2005, 44-68.
- Bóna 1975* – I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.
- Bouzek 2008* – J. Bouzek: Poznámky k náboženství doby bronzové po nález z Nebry a Bernstorfu. Pravěk NŘ 18, 2008, 375-396.
- Budinský-Krička 1965* – V. Budinský-Krička: Gräberfeld der späten Schnurkeramischen Kultur in Veselý. Slov. Arch. 13, 1965, 51-106.
- Čižmář/Dočkalová et al. 1993* – Z. Čižmář/M. Dočkalová et al.: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. Sborník prací Fil. Fak. 38. Brno 1993, 15-58. Čižmář/Geislerová 2006 – M. Čižmář/K. Geislerová: Polešovice. In: M. Čižmář/K. Geislerová (eds.): Výzkumy 1999 – 2004. Brno 2006, 248.
- Čižmář/Salaš 2005* – Z. Čižmář/M. Salaš: Rituální depozita v zásobních jamách únětické kultury z Hrádku (okr. Znojmo). Pravěk NŘ 15, 2005, 127-180.
- Dąbrowski 2004* – J. Dąbrowski: Ältere Bronzezeit in Polen. Warszawa 2004.
- Demeterová 1988* – S. Demeterová: Kultový objekt a nálezy otomanskej kultúry zo Zemplínskych Kopčian, okr. Michalovce. Arch. Rozhledy 40, 1988, 155-165.
- Đudáková 2009* – Z. Đudáková: Kroj staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku a Morave (regionálne rozdiely). Diplomová práca (KA FF UKF v Nitre). Nitra 2009. Nепublikované.
- Dušek 1969* – M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.
- Eisner 1931* – J. Eisner: Hroby a hřbitovy z doby raně bronzové na Slovensku. In: Sborník archeologického a národopisného odboru Slovenského vlastivedného múzea za rok 1924-1931. Bratislava 1931, 5-11.
- Eisner 1933* – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Eliade 2000* – M. Eliade: Kovári a alchymisté. Praha 2000.
- Eliade 2004* – M. Eliade: Obrazy a symboly. Praha 2004.
- Felcan 2013* – M. Felcan: Osídlenie maďarovskej skupiny na strednom Považí. Bakalárska práca (KA FF UK v Bratislave). Bratislava 2013. Nепublikované.
- Frank 1990* – Ch. Frank: Pleistozäne und holozäne Molluskenfaunen aus Stillfried an der March: Ein Beitrag zur Ausgrabungsgeschichte von Stillfried und Buhuberges nördlich von Stillfried. Wiss. Mitt. Niederösterreich. Landmuseum 7, 1990, 7-272.
- Frank 1996* – Ch. Frank: Mollusca (Gastropoda et Bivalvia) aus der Grabung Grub an der March (Mg. Angern a. d. March, Vb. Gänsendorf). Wissenschaftliche Mitteilungen Niederösterreichischen Landmuseum 9, 1996, 111-161.
- Fridrichová 1971* – M. Fridrichová: Věteřovské a bylanské sídliště v Praze – Zahradním Městě. Arch. Rozhledy 23, 1971, 91-97.
- Gardelková 2011* – A. Gardelková: Sociálna štruktúra v období záveru eneolitu a staršej doby bronzovej v oblasti Stredného Dunaja. Diplomová práca (KA FF UK v Bratislave). Bratislava 2011. Nепublikované.

- Gardelková 2014* – A. Gardelková: Sociální struktura na pohřebištích v závěru eneolitu a starší době bronzové v oblasti Moravy a jihozápadního Slovenska. Štud. Zvesti AÚ SAV 55, 2014, 5-64.
- Geisler/Stuchlíková 1986* – M. Geisler/J. Stuchlíková: Věteřovské sídliště v Mušově (okr. Břeclav). Arch. Rozhledy 38, 121-138.
- van Gennep 1996* – A. van Gennepe: Přechodové rituály. Praha 1996.
- Hanulík 1970* – M. Hanulík: Antropológia starobronzovej poulácie juhozápadného Slovenska. Dizertačná práca (KA PF UK v Bratislave). Bratislava 1970. Nepublikované.
- Holý 1958* – L. Holý: Získávání a zpracování železa u východoafrických Bantu. Československá etnografie 6, 1958, 270 – 280.
- Hohnecker 2012* – M. Hohnecker: Die frühbronzezeitliche Siedlung Mannersdorf an der March, Niederösterreich. Diplomová práca (UW Wien). Wien 2012. Nepublikované.
- Horáľková-Enderová/Štrof 2000* – P. Horáľková-Enderová/A. Štrof: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov. In: M. Čížmář (red.): Pravěk Supplementum 6-7. Brno 2000, 9-91.
- Horňák/Haruštiak 2010* – M. Horňák/J. Haruštiak: Nálezová správa z archeologického výskumu 2/10. 2010.
- Horváthová 2003* – E. Horváthová: Sídlisko zo staršej doby bronzovej v Malých Raškoviach. Východoslovenský pravek 6, 2003, 63-76.
- Hovorka/Illášová 2002* – D. Hovorka/E. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej. Nitra 2002.
- Cheben 1999* – I. Cheben: Starobronzové sídlisko a pohrebisko v Pate. AVANS 1997/1999, 66-67.
- Cheben 2012* – I. Cheben: Siedlung und Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Pata. In: R. Kujovský/V. Mitáš (eds.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Nitra 2012, 119-128.
- Cheben/Illášová/Miklíková 2001* – I. Cheben/E. Illášová/Z. Miklíková: Schránky mákkýšov v archeologických nálezoch neolitu a eneolitu Slovenska. In: M. Metlička (ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí – 2000. Sborník příspěvků z 19. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu České a Slovenské republiky (Plzeň 9.–12. 10. 2000), Plzeň 2001, s. 233-237.
- Chochol 1974* – J. Chochol: Kosterné pozůstatky ze dvou únětických hrobů v Trnavě. Arch. Rozhledy 26, 1974, 624-625.
- Chropovský 1960* – B. Chropovský: Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Velký Grob. in: A. Točík (Hrsg.): Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei 1. Bratislava 1960, 13-136.
- Illášová/Miklíková 2004* – E. Illášová/Z. Miklíková: Zvyšky mákkýšov z archeologických lokalít Veselé a Borovce. Balneologický spravodajca 2001–2002, 2004, 158-164.
- Jakab 2009* – J. Jakab: Antropológia dvoch kostier z objektu pilinskej kultúry v Stránskej. AVANS 2007/2009, 100-101.
- Janšák 1938* – Š. Janšák: Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipeľ v praveku. Turčiansky Svätý Martin 1938.
- Jašková 1970* – M. Jašková: Trojhrob věteřovské kultury v Přerově. Přehled Výzkumů 1968, 1970, 20.
- Jelínek 2009* – P. Jelínek: Nálezy skeletov v sídliskových objektoch – ich interpretácia a význam. Dizertačná práca uložená na KA UKF Nitra. 2009.
- Jelínek 2010* – P. Jelínek: Príspevok k ľudským obetám a k prejavom antropofágie v železovskej skupine na juhozápadnom Slovensku. In: R. Tichý/R. Štulc (eds.): Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie/REA Supplementum 3, Hradec Králové 2010, 44-49.
- Jelínek et al. 2013* – P. Jelínek/J. Hlavatá/J. Vavák/R. Beňuš/E. Jamrichová: Natural Scientific Analyses at the Archaeological Excavations in Budmerice: Methods, Results, and Perspectives. Interdisciplinaria Archaeologica. Natural Sciences in Archaeology 4, 2013, 39-61.
- Jelínek 2015* – P. Jelínek: A note on spiritual life of the Maďarovce culture. In: D. Hulínek/D. Bonatz/M. Kováč (eds.): Archeology on three continents 2006 – 2011 (5 years of the Slovak Archeological and Historical Institute SAHI). Bratislava 2015, 89-109.
- Jelínek/Varsík 2013* – P. Jelínek/V. Varsík: Objekty železovskej skupiny s ľudskými skeletmi z Veľkého Medera. Zbor. SNM 107, Arch. 23, 2013, 9-16.
- Jelínek/Vavák 2013* – P. Jelínek/J. Vavák: Human Remains in Settlement Pits of the Maďarovce Culture in Slovakia (Early Bronze Age). In: N. Müller-Scheeßel (Ed.): Irreguläre Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe...? Akten der Internationale Tagung in Frankfurt a. M. vom 3. bis 5. Februar 2012. Bonn 2013, 265-278.
- Kociánová et al. 2013* – M. Kociánová/Z. Grolmusová/M. Bača/P. Jelínek/J. Hlavatá/J. Vavák/R. Beňuš/P. Veis/P. Barta: ¹⁴C dating and stable isotopes of Maďarovce culture human remains (bronze age, SW Slovakia). 7th international bone diagenesis meeting, Lyon, France October 22nd-25th 2013. Poster.
- Kőszegi 1958* – F. Kőszegi: Az Oroszvári bronzkori temető. Folia Arch. 10, 43-59.
- Klčo/Krupa 2008* – M. Klčo/V. Krupa: Hrob kultúry so šnúrovou keramikou z Krakovian. Hlas Krakovian 6/2, 2008, 7.
- Klčo/Krupa 2014* – M. Klčo/V. Krupa: Hrob kultúry so šnúrovou keramikou z lokality Krakovany-Stráže. Zbor. SNM 108, Arch. 24, 2014, 17-26.
- Klčo/Ožďáni 1991* – M. Klčo/O. Ožďáni: Sídliskový objekt maďarovskej kultúry vo Vrbovom. Balneologický spravodajca 30, 1991, 6-26.
- Kohout 1896* – B. Kohout: Archeologické nálezy v Michli. Pam. Arch 16, 1896, 755-760.
- Kolena 2014* – B. Kolena: Osteoantropologická analýza jedinca z hrobu 1/2008 z lokality Krakovany-Stráže. Zbor. SNM 108, Arch. 24, 2014, 26-28.
- Lička/Lutovský 2006* – M. Lička M./Lutovský: Vepřek und Nová Ves (Bezirk Mělník, Mittelböhmen). Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen zur urgeschichtlichen Besiedlung in den Jahren 1992-1995. Praha 2006.

- Litviaková 2013* – Z. Litviaková: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Nitre. Diplomová práca (KAFF UK v Bratislave) Bratislava 2013. Nepublikované.
- Loubal 1935* – A. Loubal: Starobronzový hrob v Hule (okr. Vráble). Sbor. MSS 13, 1935, 347-355.
- Ložek 1952* – V. Ložek: Kvartérni měkkýši sídliště „Zámeček“ u Nitranského Hrádku. Anthropozoikum 1, 1952, 37-43.
- Lurker 2005* – M. Lurker: Slovník symbolů. Praha 2005.
- Mandausová 2012* – A. Mandausová: „Sluneční“ symboly v hrobech kultury se šňurovou keramikou. Bakalárska práca (KA FF ZU v Plzni) Plzeň 2012. Nepublikované.
- Mărgărit/Popovici 2012* – M. Mărgărit/D. N. Popovici: From block to finished object. The function of personal ornaments in the eneolithic settlement of Hârșova – tell (Județul Constanța, Romania). Acta Arch. Carpathica 47, 2012, 91-104.
- Mikulková/Stuchlík/Vitula 1996* – B. Mikulková/S. Stuchlík/P. Vitula: Pohřby na únětických sídlištích v Podolí a Tvarožné. Pravěk NR 6, 1996, 139-156.
- Mitáš 2000* – V. Mitáš: Únětická kultura na dolnom Ponitří a Požitaví. K problematice tzv. hurbanovského typu. Diplomová práca (KA FF UKF v Nitre). Nitra 2000. Nepublikované
- Moucha 2005* – V. Moucha: Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen. Praha 2005.
- Nedbalová 2011* – J. Nedbalová: Archeologické a přírodní kontexty výšinné polohy Cezavyu Blučiny. Bakalárska práca (ÚAM FF MU v Brne). Brno 2011. Nepublikované.
- Neugebauer/Neugebauer 1997* – Ch. Neugebauer/J. W. Neugebauer: Franzhausen. Das frühbronzezeitliche Gräberfeld I. Fundberichte aus Österreich Materialhefte 5. 1997.
- Neustupný 2008* – E. Neustupný (ed.): Archeologie pravěkých Čech /4. Eneolit. Praha 2008.
- Novák 1974* – P. Novák: Záchraný výzkum dvou únětických hrobů v Trnavě. Arch. Rozhledy 26, 1974, 622-624.
- Olexa 2003* – L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003.
- Olexa/Nováček 2013* – L. Olexa/T. Nováček: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg I (hroby 1-310). Nitra 2013.
- Ondráček/Šebela 1985* – J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově (Katalog nálezů). In: Studie muzea Kroměřížska 85, 1985.
- Oždání 1979* – O. Oždání: Objev pravěkého obetiska v Topolčanech. Krásy Slovenska 56, 1979, 112-114.
- Palátová/Salaš 2002* – H. Palátová/M. Salaš : Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. Pravěk Supplementum 9. Brno 2002.
- Pankowská/Peška/Vrána 2010* – A. Pankowská/J. Peška/J. Vrána: Congenial cranial defect in a female from a funnel beaker culture settlement burial in Náměšť na Hané (Czech Republic) – a case report. Interdisciplinaria archaeologica. Natural sciences in Archaeology 1-2, 2010, 77-89.
- Paulík 1980* – J. Paulík: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava 1980.
- Paulík 1993* – J. Paulík: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993.
- Paulík 1999* – J. Paulík: Nález hlinenej vtáčej loďky v Dvorníkoch-Posádke I. Zbor. SNM 93, Arch. 9, 1999, 29-50.
- Paulík 2000* – J. Paulík: Nález hlinenej vtáčej loďky v Dvorníkoch-Posádke II. Zbor. SNM 94, Arch. 10, 2000, 29-54.
- Paulík 2001* – J. Paulík: Nález hlinenej vtáčej loďky v Dvorníkoch-Posádke III. Zbor. SNM 95, Arch. 11, 9-72.
- Paulík/Harmadyová 2004* – J. Paulík/K. Harmadyová: Starobronzová stavebná obeta na devínskom hradisku. Múzeum (Bratislava) 2, 2004, 1-2.
- Pavelčík 1989* – J. Pavelčík: Kostěné, parohové a měděné předměty z Hlinska u Lipníku nad Bečvou (okr. Přerov). Pam. Arch. 80, 241-281.
- Peška 2009* – J. Peška: Protoúnětické pohřebiště z Pavlova. Olomouc 2009.
- Peška 2013* – J. Peška: Skupinové pohřebiště z Hulína aneb problematika druhotných zásahů na pohřebištích únětické kultury. In.: S. Stuchlík (ed.): Materiály o pohřebním ritu: Druhotné zásahy v hrobech. Acta Archeologica Opaviensia 4. Opava 2013, 77-90.
- Peška/Tajer/Pankowská 2011* – J. Peška/A. Tajer/A. Pankowská: Pozoruhodný pohřeb v sídlištním objektu ze starší doby bronzové v Pravčicích 2. Ročenka 2010. Olomouc 2011, 47-71.
- Pichlerová 1990* – M. Pichlerová: Hrob zo staršej doby bronzovej v Šenkviaciach. AVANS 1988/1990, 142-143.
- Pleiner/Rybová 1978* – R. Pleiner/A. Rybová (eds.): Praveké dějiny Čech. Praha 1978.
- Pleska et al. 2013* – M. Pleska/P. Horník/M. Pacák/M. Novák/J. Nácarová: Finding of exceptionally rich cremation burial in Kratonohy (district Hradec Králové). In: J. Turek (ed.): Abstracts 19th annual meeting of the European Association of Archeologists 2013 Pilsen Czech republic. Plzeň 2013, 153.
- Podborský 2006* – V. Podborský: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno 2006.
- Pollak 1973* – K. Pollak: Medicína dávných civilizací. Praha 1973.
- Praumová et al. 2013* – R. Praumová/J. Šteffl/J. Frána/M. Fikrl: Neobvyklý depot únětické kultury z vrchu Líška, k. ú. Řisuty u Libčevsi, okr. Louny. Archeologie ve středních Čechách 17, 2013, 77-81.
- Prokeš 2003* – L. Prokeš: Archeologické a lingvistické prameny k poznání počátků metalurgie a symboliky kovů (k možnostem kombinace archeologických a lingvistických poznatků). Diplomová práca, Brno 2003. Nepublikované.
- Rožnovský 2010* – D. Rožnovský: Věteřovské pohřby na sídlištích z území Znojemska. In: R. Tichý/O. Štulc (ed.): Živá archeologie-Supplementum 3. Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Hradec Králové 2010. 117-124.
- Salaš 1990* – M. Salaš: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny. Pam. Arch. 81, 1990, 275-307.

- Salaš 2005* – M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. I. Text. Brno 1995.
- Skutil 1963-64* – J. Skutil: Drobné příspěvky k poznání moravské únětické a věteřovské kultury. In: J. Skutil (ed.): Sborník K. Tihelkovi k pětadesátinám. Brno 1963-64, 106-124.
- Smejtek 2013* – L. Smejtek: Kosmonosy 1. In: L. Smejtek/M. Lutovský/J. Militký: Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách. Praha 2013, 152-153.
- Smolík 1890* – J. Smolík: Kamenný hrob u Velvar. Pam. Arch. 15, 1890, 189-192, 209-218.
- Sosna/Galeta/Sládek 2011* – D. Sosna/P. Galeta/V. Sládek: Narušování hrobů ve starší době bronzové: modelové scénáře. In: S. Stuchlík (ed.): Materiály o pohřebním ritu: Druhotné zásahy v hrobech. Acta Archeologica Opaviensia 4. Opava 2011, 91-103.
- Staňa 1988* – Č. Staňa: Opevněné sídliště ze starší a z počátku střední doby bronzové v Přerově na Moravě. Slov. Arch. 36, 309-328.
- Staššiková-Štukovská/Marková 2004* – D. Staššiková-Štukovská/K. Marková: Záchraný výskum na opevnenom sídlisku vo Veselom. Balneologický spravodajca 2001 - 2002, 2004, 145-149.
- Stecher/Schlenker/Alt 2013* – M. Stecher/B. Schlenker/ K. W. Alt: Gräber über Gräber – Ausdruck individueller Schicksale? Archäologie in Deutschland 5, 2013, 24-27.
- Stuchlík 1974* – S. Stuchlík: Sídlíště ze starší doby bronzové v Nosislavi (okr. Břeclav). Přehled Výzkumů 1973,1974, 26-27.
- Stuchlík 1993* – S. Stuchlík: Únětická kultura. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
- Stuchlík 2006* – S. Stuchlík: Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. Brno 2006.
- Stuchlíková 1993* – J. Stuchlíková: Věteřovská skupina. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
- Szöke/Nemeskéri 1954* – B. Szöke/J. Nemeskéri: Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šuranoch. Slov. Arch. 2, 1954, 105-135.
- Šmíd 2006* – M. Šmíd: Pohřebiště nitranské kultury ze Slatinic, okres Olomouc. Slov. Arch. 54/1, 2006, 1-32.
- Šteffl 2013* – J. Šteffl: Řisuty u Libčevsi. In: L. Smejtek/M. Lutovský/J. Militký: Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách. Praha 2013, 317.
- Tihelka 1953* – K. Tihelka: Moravská únětická pohřebiště. Pam. Arch. 44, 1953, 229-328.
- Tihelka 1957* – K. Tihelka: Současný stav průzkumu moravských únětických sídlišť. Štud. Zvesti AÚ SAV 2, 1957, 59-64.
- Tihelka 1960* – K. Tihelka: Moravský věteřovský typ. Pam. Arch. 51, 1969, 27-135.
- Tihelka 1962* – K. Tihelka: Moravský věteřovský typ, II. část (materiál). Štud. Zvesti AÚ SAV 8. Nitra 1962.
- Točík 1963* – A. Točík: Die Nitra Gruppe. Arch. Rozhledy 15, 1963, 716-774.
- Točík 1964* – Novšie nálezy zo staršej doby bronzovej na Juhozápadnom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 14, 1964, 127-156.
- Točík 1978* – A. Točík: Záchraný výskum v Komjaticiach. AVANS 1977/1978, 246-271.
- Točík 1979* – A. Točík: Výčapy - Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1979.
- Točík 1981a* – A. Točík: Prieskumy a záchrané výskumy na Juhozápadnom Slovensku v roku 1980. AVANS 1980/1981, 296-306.
- Točík 1981b* – A. Točík: Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.
- Toldi* – Z. Toldi: Tiszavasvári II. <http://josamuzeum.hu/regeszet/rolunk/kutatas/asatasok/tiszavasvari-ii/>
- Tomášová 1991* – B. Tomášová: Nálezy ľudských kostier v Ostrovanoch, okres Prešov. Východoslovenský pravek 3, 1991, 112-114.
- Vavák 2004* – J. Vavák: Západná skupina maďarovskej kultúry. Diplomová práca (KA FF UKF v Nitre). Nitra 2004. Nepublikované.
- Vavák et. al. v tlači* – J. Vavák/P. Jelínek/L. Hlavatá/L. Illášová: Doklady metalurgie na opevnenom sídlisku maďarovskej kultúry v Budmericiach. V tlači.
- Veliačik 1969* – L. Veliačik: Archeologický výskum v Čiernom Brode (okr. Galanta) roku 1966. Arch. Rozhledy 21, 1969, 301-319.
- Veliačik 1985* – L. Veliačik: Pohrebisko únětickej kultúry v Rumanovej. AVANS 1984/1985, 244-246.
- Vélová 2014* – L. Vélová: Velvarský hrob. http://www.archeologienadosah.cz/o_archeologii/dejiny-oboru/vyznamne-nalezky/velvarsky-hrob 29. 1. 2014
- Venc 1985* – S. Venc: Žaludy jako potravina. K poznání významu sběru pro výživu v pravěku. Arch. Rozhledy 37, 1985, 516-565.
- Vicze 2011* – M. Vicze: Bronze age cemeteries at Dunaujváros-Duna-dűlő. Dissertatione Pannoniacae, Series 4, Volumen 1. Budapest 2011.
- Vladár 1973* – J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava

Pavol Jelínek

Slovenský archeologický a historický inštitút – SAHI o. z.

Vajnorská 8/A, 831 04 Bratislava

pavol.jelinek@gmail.com

SÜSSWASSERMUSCHELN UND IHRE SYMBOLIK IN DER MAĎAROVCE – KULTUR

PAVOL JELÍNEK

Die Artefakte aus der Süßwasser-Malakofauna der älteren Bronzezeit gehören zu den weniger bekannten Elementen der materiellen Kultur. Unser Beitrag möchten wir dem Anknüpfen an Jozef Paulík als Ehre widmen und Abschied nehmen. Im Artikel sind alle veröffentlichten Informationen über Funde vom Menschen benutzter Malakofauna aus der älteren Bronzezeit aus der südwestlichen Slowakei, d. h. keine Wertung aus dem naturwissenschaftlichen bzw. klimatologischen Gesichtspunkt, zusammengefasst. Die Malakofauna finden wir in dieser Periode auf Siedlungen und Gräberfeldern.

In die Analyse der Gräberfelder wurden auch andere als die Süßwassermuscheln eingeschlossen, weil sie ein mehr verständliches Bild der verfolgten Problematik gewähren können. Von den Gräberfeldern der älteren Bronzezeit in der südwestlichen Slowakei haben wir alle veröffentlichten Gräber mit Beigaben von Muscheln (Taf. 1–3) analysiert. Wir haben nur die Gräber benutzt, deren Fundumstände in reichlichem Maß publiziert sind, was in der Endfolgerung unsere Beschlüsse negativ beeinflussen kann, wir hoffen jedoch, dass es uns gelingt die Haupttrends zu erfassen. Wegen einer besseren Übersichtlichkeit haben wir die Gräber anhand der einzelnen Kulturbereiche so geteilt, damit die chronologische Entwicklung der Verwendung des Muschelschmucks und der Muscheln als Lebensmittel-, bzw. symbolischen Beilagen wahrnehmbar wäre. Die erste Gruppe bilden die Gräber der Gruppe Chlopice-Veselé und der Nitra-Kultur (analysiert 45 Gräber aus 11 Lokalitäten). In die zweite Gruppe haben wir Gräber der Aunjetitzer- und der Wieselburg-Kultur eingereiht (51 Gräber aus 14 Lokalitäten) und die dritte bilden Gräber der MaĎarovce-Kultur (3 Gräber aus 3 Lokalitäten). Zusammen haben wir 99 Gräber analysiert (Graph 1). Von den Gräberfeldern der älteren Bronzezeit verzeichnen wir in der südwestlichen Slowakei die Arten *Dentalium*, *Cardium*, *Venericardia*, *Limposis*, *Anadara* und *Turitella*, die Süßwasserarten *Unio* und *Theodoxus* und die Festlandschnecken (*Helix*, *Cepea*), die Bestandteile der Artefakte oder der Nahrung gebildet haben (Abb. 1). In der ersten Gruppe verfolgen wir eine breitere Variabilität der Muschelarten (Graph 3), auch wenn die Führenden in beiden ersten Gruppen die Hüllen der Art *Dentalium* sind. In der ersten Gruppe überholen sie nur die Süßwassermuscheln, dieser Vorrang ist jedoch nur durch die große Zahl der Perlmutterperlen aus vier Gräbern der Nitra-Kultur verursacht. Durch die Zahl der Stücke überwiegt in der ersten Gruppe die Art *Cardium* und formähnliche Muscheln *Venericardia*, *Limposis* und *Anadara*. Die Art *Cardium* und ihr verwandte Arten kommen in der ersten Gruppe (20 Stk.) in zehn und in der zweiten Gruppe (über 16 Stk.) in acht Gräbern vor. Keiner dieser führenden Art in den ersten zwei Gruppen kommt im MaĎarovce-Milieu auf den Gräberfeldern vor. In der ersten Gruppe kamen mehr markant nur die Muscheln der Art *Turitella* vor, 12 Stücke in vier Gräbern, die jedoch in der Aunjetitzer-Stufe fehlen.

Die Gesamt- und Prozentzahlen weisen darauf hin, dass die Verwendung des Muschelschmucks während der Nitra- und Aunjetitzer-Stufe auf den Gräberfeldern der südwestlichen Slowakei ausgeglichen ist, ja sogar es scheint, dass in der jüngeren Periode sie eine steigende Tendenz hat, auch wenn die Sortenvariabilität sinkt.

Laut der anthropologischen Festlegung überwiegen die Muscheln in Gräbern der Frauen und der Kinder gegenüber den männlichen Gräbern in beiden ersten Gruppen (Graph 2), auch trotz eines markanten Anteils von nicht festgelegten Einzelwesen.

Ein ähnliches Resultat erzielen wir (Graph 4) auch bei den Einzelwesen anhand der Lagerung. Klar dominieren die auf der linken Seite niedergelegten Einzelwesen, einer typischen Lage für das weibliche Geschlecht.

Die ältesten Funde der Süßwasser-Malakofauna verzeichnen wir schon auf dem Gräberfeld in Veselé, wo sie in drei Gräbern vorkamen. Weitere Süßwassermuscheln finden wir erst auf dem Gräberfeld des Aunjetitzer-MaĎarovce-Horizontes in Matúškovo und in der darauffolgenden MaĎarovce-Kultur. Die Muscheln und die Schneckenhäuser der Süßwasser-Malakofauna in den Gräbern kann man als Lebensmittelbeilage, bzw. symbolische Beilage interpretieren. Interessant ist ihr Vorkommen in den beschädigten Gräbern, wohin sie sekundär hineingelegt werden konnte. In der Form der Malakofauna als Artefakt treffen wir vor allem in der Nitra-Kultur Perlen, hergestellt aus Perlmutter. Außergewöhnlich sind Funde von durchbohrten Schneckenhäusern und Muscheln aus Frauengräbern der Nitra-Kultur, die auf eine spezifische gesellschaftliche Stellung ihrer Trägerinnen hinweisen könnten.

Eine andere Situation gegenüber den Gräberfeldern ist auch auf den altbronzezeitlichen Siedlungen. Die Muscheln der Flussmuscheln sind vor allem auf den Siedlungen der MaĎarovce-Kultur ein übliches Bestandteil der Fundsituationen. Ihre große Zahl hat jedoch für die Forscher gewisse Alltäglichkeit bewirkt, so dass oft Informationen über sie in die Publikationen nur als Erwähnung oder überhaupt nicht vorgekommen sind.

Weitere Funde der Flussmuscheln stammen aus Fundsituationen, die man als rituell interpretieren kann. Sie kamen in zwei keramischen Depots (Budmerice, Vrbové) und in Siedlungsobjekten zusammen mit menschlichen Überresten vor. Im MaĎarovce-Milieu ist bekannt ein Fund im Objekt 1 der Erforschung einer befestigten Siedlung der MaĎarovce-Kultur in Budmerice, wo sie die Lebensmittel-Beilage einer bestatteten Frau gebildet haben. Die Muscheln der Flussmuscheln waren auch Bestandteil der Ausfüllung der Grube 18 in Veselé, wo zwei menschliche Skelette festgestellt wurden. Die veröffentlichten Fundumstände erlauben jedoch nicht sich zu äußern, ob sie mit den beigesetzten Körpern zusammenhängen oder ob es sich nur um ein Abfallkomponent der Zuschüttung der Grube handelt. Die Muscheln sind zusammen mit menschlichen Skeletten ein relativ frequentierter Fund in der mährischen Aunjetitzer- und Věteřov-Kultur. Oft sind sie als Bestandteil der Zuschüttung interpretiert, wir finden sie aber auch als

Nahrungs- oder symbolische Beilage, in einigen Fällen (Přerov, Polešovice) handelt es sich wahrscheinlich um Reste eines ritualen Festessens.

Von den befestigten Siedlungen werden durchbohrte Muscheln auch aus einem Außer-Maďarovce-Milieu erwähnt. Meistens handelt es sich um einzelne oder schwach dokumentierte Funde, so dass es problematisch ist sich zu ihnen zu äußern. Es kann sich um Artefakte oder um Nahrungsabfall handeln, die Öffnungen konnten bei der Öffnung der Muscheln entstehen.

Außer einzelnen durchbohrten Muscheln ohne markanteren Interpretationskontext kennen wir auch Funde, wo die Muscheln mit intenzionalen Öffnungen in Fundsituationen gefunden wurden, die sie als Artefakte interpretieren erlauben (also nicht nur als Lebensmittelreste) und gleichzeitig sind sie Belege ihrer nicht profanen Nutzung. Als erstes ist ein Fund aus Devín, wo in einer der Pfahlgruben, in der inneren Reihe der Maďarovce-Fortifikation der Akropolis der befestigten Siedlung, zwei teilweise bearbeitete und durchbohrte Muscheln der Flussmuschel, die die Autoren als Grundopfer der „volkstümlichen“ Nachahmung des Sibiu-Lockenringes interpretieren, gefunden wurden.

Weiter ist es der Fund aus dem höher genannten Objekt 1 in Budmerice. In der Grube war ein Frauenskelett mit nicht durchbohrten Muscheln in der Nähe der unteren Extremitäten untersucht. Unweit am Boden wurde eine Kollektion von 37 Stücken durchbohrten Flussmuscheln festgestellt. Sie haben so gelegen, dass sie ursprünglich auf einem Schnürchen aus organischem Material aufgefädelt waren. Wegen einer größeren Entfernung vom Skelett halten wir sie nicht für Bestandteil der Grabausstattung der Verstorbenen, auch wenn anhand der stratigraphischen Situation sie ins Grab gleichzeitig oder nur mit einem sehr kurzen Zeitabstand gelangen mussten.

Ihre primäre Interpretation als Schmuck (Lockenring, Halskette) ist umstritten, weil wir analogen Schmuck auf zeitgenössischen Gräberfeldern nicht finden. Ihre Anwesenheit in rituellen Kontexten (Devín – Bauopfer, Budmerice – Grab in einer Siedlungsgrube) wie auch eine symbolische Ladung, womit die Muscheln allgemein verfügen, erlauben uns jedoch ihre nicht profane Aufgabe vorauszusetzen.

Wie auch immer in der materiellen Füllung der verfolgten Kulturen die Funde der Artefakte aus der Malakofauna marginal sind, die Bedeutung, bzw. mehrere Bedeutungen, die sie in ihrer Spiritualität ohne Zweifel haben, auch wenn diese Randbemerkung laut der Ansicht des Autors durch den Stand der Forschung gegeben ist. Die symbolische Bedeutung der Süßwassermuscheln verfolgen wir während der ganzen älteren Bronzezeit, wo sie in der lebenden Kultur überdauerte, auch wenn Schmuck aus Muscheln, bzw. ihren Fossilien in der Maďarovce-Kultur durch Schmuck aus Bronze und Bernstein ersetzt wurde.

Übersetzt von Ľubosť Novotný

Slovenské národné múzeum
Archeologické múzeum

Bratislava 2015
ISBN 978-80-8060-350-2

